

บทที่ 4

บริบทของชุมชน

ชุมชนที่ผู้วิจัยทำการศึกษาประกอบด้วย 4 หมู่บ้าน คือ บ้านตองกาย บ้านพอน บ้านหนองควาย และ บ้านตองกายเหนือ ซึ่งชุมชนทั้งสี่หมู่บ้านอยู่ห่างจาก พื้นที่ดำเนิน โครงการสวนสัตว์กลางคืน ประมาณ 500 เมตร โดย บ้านตองกายและบ้านตองกายเหนือตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออก บ้านหนองควายตั้งอยู่ทางด้านทิศใต้ และ บ้านพอนตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ ของพื้นที่ดำเนิน โครงการสวนสัตว์กลางคืน

4.1 ประวัติความเป็นมาของชุมชน

บ้านตองกาย จากประวัติ วัดตองกาย (ทุ่งล้อม) ตำบลหนองควาย (คำ) อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ ที่เรียบเรียงโดยพ่อหนานปวงคำ ด้อยเขียว ไว้ว่า หมู่บ้านตองกาย เดิมเป็นชาวไทย ลื้อที่อพยพมาจากเมืองปิ่นตองกายสาเหตุการอพยพลงมานั้นตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์กล่าว ว่า กษัตริย์เชียงใหม่ คือ สมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชวชิราวุธ มีพระราชประสงค์จะรวบรวมพี่น้องไทยที่อยู่ กระจุกกระเจาย ให้อยู่ด้วยกันเป็นปึกแผ่น พระองค์จึงได้ส่งกองทัพขึ้นไปอพยพพี่น้องไทยลงมา เป็นครั้งคราว ได้พี่น้องไทยหลายบ้านหลายเมือง ซึ่งเรื่องนี้ได้ปรากฏหลักฐานโบราณ เรื่อง มหาชาติราชวงศ์อินทเสวยราชสมบัติในเมือง ลคร เชียงใหม่ ลำพูน หน้า 4

กล่าวว่า... “สักราชได้ ๑๑๔๕ ทัพปีเมืองแมด (ปีมะแม จัตวาศก พ.ศ. ๒๓๓๐) เจ้ารัตน หัวเมืองแก้ว (เจ้าน้อยคำฝั้น) คุณคน ๕๐๐ (ในวัน) เดือน ๘ ออก ๒ คำ วันพฤหัสบดี ยกขึ้นไปตีเอา เมืองปิ่นตองกาย ได้เจ้าฟ้าหน่อคำ และลูกเมียครอบครัวเมืองปิ่น (และครอบครัว) ตองกาย ลงมาไต่ บ้านเมือง (เชียงใหม่) ครอบครัวตองกายให้ตั้งรกรากทำมาหากินหน้าดอยแก้วคอกคำตะวันออก”

โดยบริเวณที่ตั้งรกรากบ้านเรือนในครั้งนั้นเป็นที่ราบเชิงเขาที่มีความอุดมสมบูรณ์ และเต็มไปด้วยป่าไม้สักกระยะแรกของการเข้ามาตั้งถิ่นนั้นมี 2 – 3 ครัวเรือนเท่านั้น แต่ต่อมาได้แต่งงานมีลูก มีหลานจึงได้ทำการแผ้วถางป่าเพื่อจับจองเป็นที่อยู่อาศัยและเป็นที่ทำกิน หมู่บ้านเริ่มขยายมากขึ้น แต่ก่อนขอบเขตของหมู่บ้าน ไม่มีความชัดเจนใครอยากได้ที่ไหนก็ให้ไปบุกเบิกแผ้วถางเอา ใครขยันก็มีที่ทำกินมาก ใครขี้เกียจก็มีที่ทำกินน้อย ตระกูลที่พบว่ามืที่ทำกินมากและค่อนข้างมีฐานะดี ได้แก่ ตระกูลตองกาย ตระกูลข้าวจ้าว และตระกูลนาราช เป็นต้น

หมู่บ้านตองกาย ได้เปลี่ยนแปลงท่ามกลางกระแสการพัฒนาเศรษฐกิจสังคม จากสังคมชนบทกลายเป็นชุมชนกึ่งเมืองที่มีผู้คนเข้ามาอาศัยอยู่อย่างหลากหลายโดยเฉพาะหมู่บ้านจัดสรร และหอพักที่ถูกสร้างขึ้นมา ทำให้หมู่บ้านขยายใหญ่มากขึ้นจากไม่กี่ครัวเรือนขยายเป็น 800 กว่า

ครัวเรือนราวปี 2545 ซึ่งในขณะนั้นเองได้มีนโยบายของรัฐบาลเรื่องกองทุนหมู่บ้านละหนึ่งล้านบาทด้วยคณะกรรมการหมู่บ้านเล็งเห็นว่าหมู่บ้านมีขนาดใหญ่เกินไปและการกระจายของเงินอาจไม่ทั่วถึงคณะกรรมการหมู่บ้านจึงมีมติแยกหมู่บ้านออกเป็นสองหมู่บ้าน คือ หมู่บ้านเดิมคือ หมู่ 1 บ้านตองกาย และหมู่ที่แยกออกไปคือ หมู่ 12 บ้านตองกายเหนือ ซึ่งอยู่ทางทิศเหนือของหมู่บ้าน

ปัจจุบันบ้านตองกาย 375 ครัวเรือนและมีผู้ใหญ่บ้านมาแล้วจนถึงปัจจุบัน 7 คน คือ (1) ท้าวพุทธิ (2) นายชาว (3) นายหมื่น ประรณนา (4) นายนิ่ว ข้าวข้าว (5) นายแก้ว ตองกาย (6) นายอุดมชัยราช (7) นายสุรินทร์ ม่วงคำ

หมู่บ้านหนองควาย ไม่ปรากฏแน่ชัดว่ามาจากไหน แต่เชื่อกันว่าอพยพมาจากเชิงคอกยสุเทพ แต่เดิมมีอาชีพเลี้ยงสัตว์ให้กับเจ้านายฝ่ายเหนือ แต่ต่อมาได้ย้ายมาอยู่บริเวณใกล้กับบ้านตองกายไปทางทิศใต้ ซึ่งบริเวณดังกล่าวเป็นที่ราบเชิงเขาแนวเดียวกับหมู่บ้านตองกาย

บ้านหนองควาย เดิมชื่อ หนองควายคำ ซึ่งชื่อดังกล่าวได้ตั้งพร้อมกับชื่อของวัดหนองควาย (วัดโพธิพิชิต) โดยมีเรื่องเล่าว่าเมื่อ พ.ศ. 2202 หรือ จ.ศ. 1021 สถานที่ที่ตั้งของวัดเดิมเป็นป่าไม้สักป่าไม้ไผ่และมีหนองน้ำ ต่อมาได้มีสองตายาย ชื่อปู่ทรายทอง และแม่นางบัวคำ มาทำไร่อยู่แถวบริเวณดังกล่าวอยู่มาวันหนึ่ง ได้มีพระธุดงค์จาริกแสวงบุญมาจากทางทิศเหนือ ได้เดินผ่านไร่ตายายทั้งสอง ตายายทั้งสองจึงได้นิมนต์ให้ท่านพักและปักกรดอยู่ ณ. ที่แห่งนี้ ต่อมาจึงได้สร้างกระท่อมให้ท่านจำพรรษา โดยสองตายายเป็นผู้อุปถัมภ์ ภายหลังจึงได้สร้างเป็นอาราม ต่อมาเมื่อพ่อค้าวัวค้อนวัวฝูงหนึ่งมาจากลังกาได้มาพักข้างหนองน้ำทางทิศตะวันออกของอาราม พ่อค้าวัวได้เอากิ่งไม้มหาโพธิ์ที่ใช้ตีวัวขณะเดินทางมานั้นปักไว้ข้างหนองน้ำจนออกกิ่งก้านสาขาใหญ่โตมาก (ปัจจุบันล้มไปแล้ว) กิ่งนั้นเป็นกิ่งวันพระจันทร์เพ็ญ ขณะที่พ่อค้าวัวกำลังพักอยู่นั้น ได้มีควายคำ (คือ ควายที่มีสีทอง) เขามืดตัวหนึ่งมาจากคอกยสุเทพ มาอนที่หนองน้ำแห่งนี้ จึงทำให้ฝูงวัวสะดุ้งแตกตื่น พอรุ่งขึ้นพ่อค้าวัวจึงได้กราบนมัสการถามพระมหาเถรจันทร์ถึงเรื่องที่มีควายคำมาอนแห่งนี้ พระมหาเถรจันทร์จึงได้บอกกับพ่อค้าวัวว่า นั่นเป็นควายคำเขามืด มักจะมานอนที่หนองน้ำแห่งนี้เป็นประจำทุกวันพระ 8 ค่ำ 15 ค่ำ จึงได้ตั้งชื่อสถานที่แห่งนี้ว่า “หนองควายคำ” ต่อมาได้นำมาตั้งเป็นชื่อของวัดและหมู่บ้าน โดยตัดคำว่า “คำ” ออกเหลือเพียงคำว่า “หนองควาย” มาจนถึงปัจจุบัน

การพัฒนาหมู่บ้านได้เริ่มเกิดขึ้นอย่างชัดเจนในช่วงของการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม เช่นเดียวกับกับหมู่บ้านตองกาย โดยเฉพาะการสร้างถนน สายทางดง - สะเมิง และ พัฒนาถนนสายเลียบบคลองชลประทานแม่แดง - ทางดง ทำให้การคมนาคมสะดวกรวดเร็วยิ่งขึ้นเป็นเหตุให้หมู่บ้านขยายตัวอย่างรวดเร็ว ปัจจุบันหมู่บ้านหนองควายมีจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 231 ครัวเรือนมีผู้ใหญ่บ้านมาแล้ว 5 คน ได้แก่ (1) นายสองเมือง กันวี (2) นายเรื่อน มาลา (3) นายไสว อ้อยคำ หล้า (4) นายบุญช่วย มาลา (5) นายสุวิทย์ ใจคำ

หมู่บ้านฟ่อน ไม่ปรากฏหลักฐานเช่นกันมาเป็นใคร มาจากไหน แต่สันนิษฐานว่ามีที่ตั้งถิ่นฐานมาไม่น้อยกว่า 200 ปี พอๆ กับหมู่บ้านตองกายและหมู่บ้านหนองควาย บริเวณที่ตั้งของหมู่บ้านก็เป็นบริเวณที่ราบเชิงเขาสลับกับเนินเขา อยู่ถัดจากของหมู่บ้านหนองควายเฉียงไปทางทิศตะวันตก ลักษณะพื้นที่เป็นพื้นที่บริเวณช่องเขาเพราะขนานไปด้วยภูเขา ทั้งทางด้านทิศเหนือและทิศใต้ และทิศตะวันตกในเขตตำบลบ้านปงที่เป็นลักษณะของภูเขาและเนินเขา

จากลักษณะพื้นที่ดังกล่าวพบว่าชาวบ้านฟ่อนภายในบริเวณหมู่บ้านจะมีเพียงพื้นที่สำหรับสร้างที่อยู่อาศัย เพียง 1 - 2 ไร่เท่านั้นไม่สามารถขยายหรือบุกเบิกเป็นที่ทำกินเหมือนหมู่บ้านตองกายและหมู่บ้านหนองควายได้ จึงทำให้การบุกเบิกที่ทำกินแทรกอยู่ตามพื้นที่ของหมู่บ้านอื่นที่อยู่ใกล้เคียง เช่น แทรกอยู่ในหมู่บ้านหนองควายบ้าง เขตตำบลน้ำแพร่บ้าง ตำบลบ้านปงบ้าง

ส่วนชื่อของบ้านฟ่อน นั้น มีเรื่องเล่าอยู่ 2 กระแส คือ เรื่องแรก เล่าว่า เดิมชื่อบ้านฟ่อน ที่มาเกิดจากในอดีตคนภายในหมู่บ้านที่มีความสามารถในศิลปะการแสดง ได้แก่ การละเล่น สะล้อ ซอ ซึง และการฟ้อนรำ ไม่ว่าจะมียางที่ไหนก็จะมีนางฟ้อนนางรำของบ้านฟ่อนเสมอ และเมื่อครั้งเดือนเก้าในสมัยก่อนจะมีการทำบุญ โดยการแห่บอกไฟ (บั้งไฟ) เพื่อไปจุดเป็นพุทธบูชาที่วัดคอยถ้ำ ชาวบ้านฟ่อนก็ได้ฟ้อนรำนำหน้าขบวนบอกไฟอย่างสนุกสนานแม้แต่ต้นไม้ที่อยู่เชิงคอยถ้ำก็ยังฟ้อนตาม ฟ่ออยู่ปึง ปะปึง ได้บอกถึงความศักดิ์สิทธิ์ของพิธีแห่บั้งไฟและความสนุกสนานของนางฟ้อนนางรำในครั้งนั้น ต่อมาชื่อบ้านฟ่อนก็ได้ออกเสียงเพี้ยนเป็นบ้านฟ่อนจนกระทั่งปัจจุบัน ส่วนเรื่องเล่าที่สอง บอกว่า เดิมบ้านฟ่อนชื่อ บ้านฟ่อนสันกลาง เกิดจากการที่สัน หรือเนินเขาเตี้ยๆ อยู่ตรงกลางหมู่บ้าน แต่ต่อมาเมื่อมีหมู่บ้านได้ขยายตัวมากขึ้นบริเวณที่อาศัยมีความคับแคบ ทำให้คนภายในชุมชนบุกเบิก และสร้างเป็นที่อยู่อาศัยไปในที่สุด

การเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้านเกิดขึ้นเช่นเดียวกับหมู่บ้านตองกายและหนองควาย ลักษณะการเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัดคือ ลักษณะของบ้านเรือนที่เปลี่ยนแปลงไปจากที่สร้างบ้านด้วยไม้ ได้ถูกสูง เพื่อใช้ผลผลิตทางการเกษตร ขณะที่หลังคาทำด้วยใบตองตึงที่มีมากมายภายในชุมชนและป่าไม้บริเวณและฝาค้างบ้านที่ใช้ไม้ไผ่สานขัดกันเป็นผืนใหญ่ที่ชาวบ้าน เรียกว่า ถิม เปลี่ยนเป็นมาเป็นหลังคามุงด้วยกระเบื้อง บ้านทำด้วยปูนบ้าง ไม้ผสมปูนบ้าง ปัจจุบันบ้านฟ่อนมีลักษณะเป็นชุมชนกึ่งเมือง ประกอบด้วย 239 ครัวเรือน มีผู้ใหญ่บ้านมาแล้ว 4 คน คือ นายโพธิ พุกปลิน, นายตัน ใจสม, นายจันทร์ กาบแก้ว, นายอินตา หลวงใจ

ส่วนหมู่บ้านตองกายเหนือ เป็นหมู่บ้านที่แยกตัวจากหมู่บ้านตองกาย เมื่อปี พ.ศ. 2545 สาเหตุมาจากการที่รัฐบาลได้สนับสนุนเงินกองทุนหมู่บ้านละหนึ่งล้านบาท ทางคณะกรรมการหมู่บ้านเห็นว่าหากหมู่บ้านขนาดใหญ่ เงินหนึ่งล้านบาทดังกล่าว อาจจะกระจายไม่ทั่วถึงจึงได้จัดทำโครงการแยกหมู่บ้าน โดยความเห็นชอบจากคณะกรรมการหมู่บ้านและตั้งหมู่บ้านขึ้นมาใหม่คือ

หมู่ที่ 12 บ้านตองกายเหนือ ปัจจุบันมีประชากรอาศัยอยู่ในชุมชนทั้งสิ้น 287 หลังคาเรือน และ บ้านตองกายเหนือ ไม่มีผู้ใหญ่บ้าน แต่มี กำนัน 1 คน คือ กำนันค่อนข้าง วงศ์แก้ว ซึ่งเป็นกำนันของตำบลหนองควาย และเป็นผู้นำของหมู่บ้านตองกายเหนือในปัจจุบัน

4.2 ลักษณะทางกายภาพ

4.2.1 ที่ตั้งและอาณาเขต

ชุมชนทั้ง 4 หมู่บ้าน อยู่ห่างจากตัวอำเภอหางดงไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือประมาณ 6 กิโลเมตร และห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่ประมาณ 7 กิโลเมตร มีขนาดพื้นที่รวมกันทั้งหมด 8.31 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 5,193.75 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 56.53 ของพื้นที่ทั้งหมดในตำบลหนองควาย ส่วนใหญ่เป็นที่ราบเชิงเขา โดยมีคลองชลประทานขนาดใหญ่ที่ขุดไปกับถนนเชียงใหม่ – หางดง ตัดผ่านหน้าหมู่บ้านทางด้านทิศตะวันออกและถนนสายหางดง – สะเมิง ทางด้านทิศใต้จะเป็น ลักษณะพื้นที่โดยรวมเป็นที่ราบเดียวกับแอ่งเชียงใหม่ ถัดไปทางทิศตะวันตกเป็นพื้นที่เชิงเขา มีเนินสูงสลับกับพื้นที่ราบต่อเนื่องไปจนถึงภูเขาสูงในเขตอุทยานแห่งชาติสุเทพ-ปุย ที่มีลักษณะเป็นป่าเบญจพรรณ ซึ่งในบริเวณดังกล่าวในด้านที่ติดกับหมู่บ้านเป็นพื้นที่โครงการสวนสัตว์กลางคืน อาณาบริเวณกว้างขวาง โดยแต่ละหมู่บ้านมีอาณาเขตติดต่อดังนี้ (ภาพที่ 1)

หมู่บ้านตองกาย ตั้งอยู่หมู่ที่ 1 ตำบลหนองควาย อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ มีอาณาเขตพื้นที่ติดต่อดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	หมู่ที่ 12 บ้านตองกายเหนือ ตำบลหนองควาย
ทิศใต้	ติดต่อกับ	หมู่ที่ 5 บ้านหนองควาย ตำบลหนองควาย
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	หมู่ที่ 7 บ้านเหมืองกุง ตำบลหนองควาย
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	พื้นที่ดำเนิน โครงการสวนสัตว์กลางคืน

บ้านฟ่อน ตั้งอยู่หมู่ที่ 2 ตำบลหนองควาย อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ มีอาณาเขตพื้นที่ติดต่อดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	ตำบลบ้านปง อำเภอหางดง
ทิศใต้	ติดต่อกับ	ตำบลน้ำแพร่ อำเภอหางดง
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	อุทยานแห่งชาติสุเทพ – ปุย
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	ตำบลน้ำแพร่และตำบลบ้านปง

บ้านหนองควาย ตั้งอยู่หมู่ที่ 5 ตำบลหนองควาย อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ มีอาณาเขต
พื้นที่ติดต่อดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	หมู่ 1 บ้านตองกาย ตำบลหนองควาย
ทิศใต้	ติดต่อกับ	หมู่ 4 บ้านต้นแก้ว ตำบลหนองควาย
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	อุทยานแห่งชาติสุเทพ – ปุย
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	หมู่ 9 บ้านสันทราย ตำบลหนองควาย

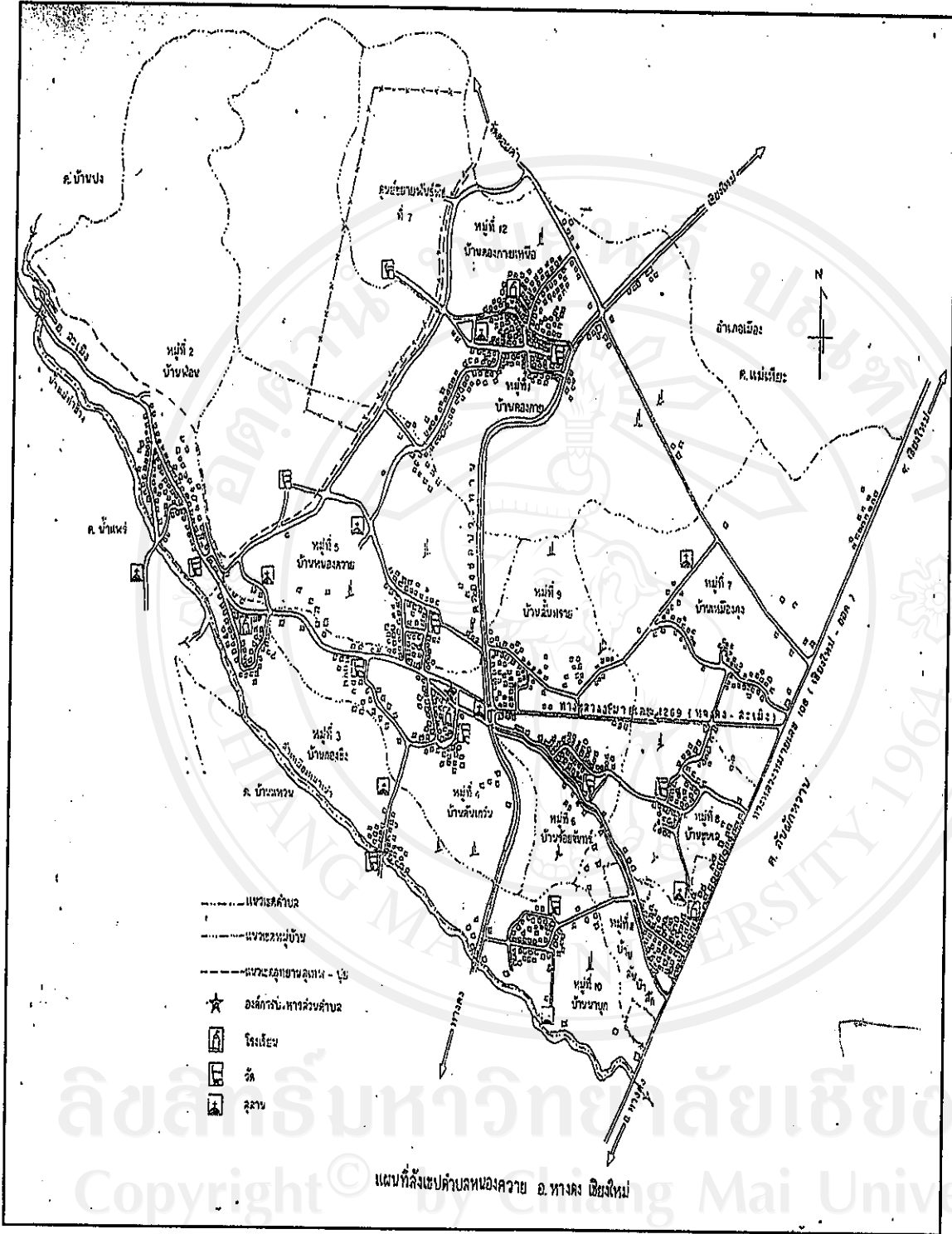
บ้านตองกายเหนือ ตั้งอยู่หมู่ที่ 12 ตำบลหนองควาย อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ มีอาณา
เขตพื้นที่ติดต่อดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	บ้านป่าจี้ ตำบลแม่เหียะ อำเภอเมืองเชียงใหม่
ทิศใต้	ติดต่อกับ	หมู่ที่ 1 บ้านตองกาย ตำบลหนองควาย
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	ตำบลแม่เหียะ อำเภอเมืองเชียงใหม่
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	พื้นที่ดำเนิน โครงการสวนสัตว์กลางคืน

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

Copyright© by Chiang Mai University

All rights reserved

แผนที่ 1 แสดงที่ตั้งของชุมชน

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
 Copyright © by Chiang Mai University
 All rights reserved

4.2.2 สิ่งแวดล้อมของชุมชน

4.2.2.1 ทรัพยากรน้ำ และแหล่งน้ำ

ลำน้ำแม่ท่าช้างถือได้ว่าเป็นลำน้ำสายสำคัญของที่หล่อเลี้ยงคนภายในชุมชนมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน มีแหล่งกำเนิดมาจากต้นน้ำแม่ปานบนดอยสุเทพ – ปุย ไหลผ่าน ตำบลบ้านปาง ตำบลน้ำแพร่ ตำบลหนองควาย ตำบลบ้านแหวน เรื่อยไปจนถึง ตำบลสันผักหวาน อำเภอหางดง

น้ำแม่ท่าช้าง เป็นแม่น้ำสายหลัก และก่อให้เกิดลำน้ำสายสำคัญที่ไหลผ่านไปยังชุมชนทั้งสี่หมู่บ้าน คือ ลำเหมืองเปา เกิดจากการที่ชาวบ้านได้สร้างฝายกั้นน้ำ ที่เรียกว่า ฝายเปา เพื่อผันน้ำเข้ามาทำการเกษตรภายในชุมชน ส่งผลให้ลำแม่น้ำท่าช้างถูกแบ่งแยกออกเป็นสองสาย สายที่แบ่งแยกออกมา คือ ลำเหมืองเปา ที่ไหลผ่านบ้านพ่อน เรื่อยมาจนกระทั่งมาถึงหมู่บ้านหนองควาย จึงได้แยกเป็นสายเล็กที่สำคัญ คือ ลำเหมืองหนองควาย เป็นลำน้ำสาขาของลำเหมืองเปาไหลเข้าสู่บ้านหนองควาย และ ลำเหมืองพญาใจ ไหลผ่านบ้านหนองควายไปยังบ้านตองกายและตองกายเหนือ ตามลำดับ ลำน้ำที่ไหลผ่านทางสี่หมู่บ้านนั้นส่วนใหญ่ใช้เพื่อการเกษตร แต่ในปัจจุบันพบว่าแหล่งน้ำดังกล่าวได้ลดปริมาณลง สาเหตุสำคัญคือ การสร้างสถานที่ท่องเที่ยวและรีสอร์ทหลายแห่ง อาทิ สวนบัวรีสอร์ท เบลล์วิลล่า กฤษดาชอย ฯ ในเขตตำบลบ้านปาง ซึ่งจะเป็นแหล่งต้นน้ำของแม่ท่าช้าง ได้นำน้ำจากแม่น้ำท่าช้างมาใช้ในการอุปโภคบริโภคเป็นจำนวนมาก ประกอบกับได้มีการกักน้ำไว้ใช้โดยการสร้างฝายน้ำล้นกั้นแม่น้ำท่าช้าง ทำให้ชุมชนทั้งสี่ที่อยู่ปลายน้ำ มีน้ำไม่พอเพียงสำหรับการเกษตร ประกอบการพัฒนาเศรษฐกิจหมู่บ้านมีความเจริญมากขึ้นชาวบ้านเริ่มถมคลองชอยภายในหมู่บ้านและสร้างถนนขึ้นมาแทนที่ ขณะที่คลองชอยที่มีอยู่ก็จัดทำเป็นท่อปูนขนาดเล็กเพื่อเป็นท่อส่งน้ำภายในชุมชน

ภายหลังแหล่งน้ำจาก คลองส่งน้ำชลประทานแม่แตง – หางดง จึงเป็นอีกทางเลือกหนึ่งของชุมชนทั้งสี่หมู่บ้านที่ได้มีโอกาสใช้น้ำจากแหล่งดังกล่าว คลองส่งน้ำชลประทานแม่แตง – หางดง ไหลผ่านหมู่บ้านตองกายเหนือ บ้านตองกาย และบ้านหนองควาย ทางด้านทิศตะวันออก ซึ่งมีแหล่งกำเนิดมาจากเขาบุกป่าแพก ในเทือกเขาแดนลาว พื้นที่อำเภอเชียงดาว น้ำแม่แตง มีการจัดการน้ำในลักษณะฝายหิน โดยมีโครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาน้ำแม่แตงรับผิดชอบในการกระจายน้ำลงมาพื้นที่เกษตรกรรมของอำเภอแม่แตง อำเภอแม่อิง อำเภอเมืองเชียงใหม่ อำเภอหางดง และอำเภอสันป่าสักตอง ซึ่งมีพื้นที่รับน้ำเพื่อการเกษตรทั้งหมด 222,904 ไร่ เป็นพื้นที่เพาะปลูกข้าวนาปี 148,102 ไร่ พื้นที่เพาะปลูกพืชแฉ่ง 60,000 ไร่ พื้นที่เพาะปลูกไม้ผล 14,431 ไร่ พื้นที่บ่อปลา 371 ไร่ สำหรับการจัดกลุ่มการเกษตรผู้ใช้น้ำชลประทานในโครงการแม่แตง – หางดง มีการแบ่งพื้นที่เป็นโซน ประกอบด้วยโซนต่างๆ จำนวน 15 โซน สมาชิกทั้งสิ้น 12,483 ราย มีจำนวนกลุ่มย่อย 205 กลุ่ม มีพื้นที่รับน้ำทั้งสิ้น 26,384,592 ไร่ (ตาราง ทะเบียนกลุ่มผู้ใช้น้ำ

ชลประทาน โครงการแม่แดง) ส่วนหนึ่งเป็นพื้นที่ของตำบลหนองควายที่มีพื้นที่ทั้งหมด 9,313 ไร่ เป็นที่อยู่อาศัย 7,529 ไร่ พื้นที่ทำนา 781 ไร่ และพื้นที่ทำไร่ ทำสวน 335 ไร่ (เอกสารสำนักงานชลประทานที่ 1 เชียงใหม่, อ่างใน เครือข่ายเชียงใหม่เขี้ยว, 2545) และพื้นที่ ร้อยละ 56.53 ประมาณ 5,193.75 ไร่ ของ ตำบลหนองควาย คือพื้นที่ของชุมชนทั้งสี่หมู่บ้านที่จะต้องอาศัยน้ำจากแหล่งน้ำดังกล่าวในการทำการเกษตรเช่นเดียวกัน

จากที่กล่าวมาพบว่าแหล่งน้ำที่สำคัญของทั้งสี่ชุมชนมาจาก 2 แหล่ง คือ ลำน้ำแม่ท่าช้าง และ คลองส่งน้ำชลประทานแม่แดง – หางดง ที่ขณะที่ลำน้ำแม่ท่าช้างมีคนใช้น้ำมากขึ้น ประกอบกับคลองส่งน้ำชลประทานแม่แดง – หางดง ก็มีผู้ใช้น้ำร่วมกันถึง 5 อำเภอ และหากจะนำน้ำจากแหล่งดังกล่าว มาสนองความต้องการของสวนสัตว์กลางคืนและกิจกรรมการท่องเที่ยวในปริมาณที่มากตลอดทั้งปี อาจก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งในการแย่งชิงทรัพยากรน้ำ ระหว่างผู้ประกอบการสวนสัตว์กลางคืนทั้งภาครัฐและเอกชนกับเกษตรกรในพื้นที่รับน้ำ ทั้ง 5 อำเภอ รวมถึงชุมชนทั้งสี่หมู่บ้าน และอาจนำไปสู่ปัญหาความขัดแย้งของคนในสังคมอย่างรุนแรงได้

4.2.2.2 ทรัพยากรป่าไม้

ป่าไม้ในเขตอุทยานดอยสุเทพ – ปุย ที่อยู่ทางด้านทิศตะวันตกของชุมชนนั้น มีความสำคัญต่อชุมชนเป็นอย่างมากตั้งแต่ในอดีต กล่าวคือ ชาวบ้านได้อาศัยการเก็บหาอาหารจากป่าทางทิศตะวันตกของหมู่บ้าน ที่ชาวบ้านเรียกว่าแพะ (เขตพื้นที่อุทยานแห่งชาติสุเทพ-ปุยในปัจจุบัน) ไม่ว่าจะเป็น เห็ด หน่อไม้ ผักต่าง ๆ รวมทั้งสัตว์และแมลงต่าง ๆ ต่างก็มีอยู่จำนวนมาก ทุกฤดูกาล ชาวบ้านได้เข้าไปเก็บหาอาหารป่ามาเพื่อการดำรงชีวิต การใช้ประโยชน์จากป่าในลักษณะของเนื้อไม้ก็มีอยู่หลายรูปแบบ ไม่ว่าจะเป็น ฟืน ไม้เผาถ่าน เครื่องใช้ไม้สอยต่าง ๆ จนกระทั่งถึงการนำไม้มาปลูกสร้างที่อยู่อาศัย วิศวกรรมและของหน้าหมู่บ้านอื่น ๆ เช่น เสาไฟฟ้า ไม้สำหรับตีเหมืองฝาย เป็นต้น นอกจากนี้ ป่าแพะยังเป็นแหล่งยาสมุนไพรที่สำคัญแหล่งหนึ่งของหมอยาซึ่งมีบทบาทสำคัญในการรักษาโรคภัยไข้เจ็บให้กับชาวบ้านในอดีต

พื้นที่ป่าส่วนหนึ่งชาวบ้านได้กันไว้เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านเรียกว่า ดงปู่สะ ซึ่งเป็นที่สิงสถิตของปู่สะย่าสะตามความเชื่อของชาวบ้าน ที่ทุกปีในเดือนเก้าจะต้องทำการบวงสรวงเป็นพิธีกรรมที่ยิ่งใหญ่และสำคัญมาก ดงปู่สะนี้จึงเป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านหวงห้ามไม่ให้เกิดการบุกรุก และชาวบ้านเชื่อว่าหากไม่ทำการบวงสรวงปู่สะย่าสะทุกปี จะเกิดเหตุร้ายกับคนในชุมชน ที่ต้องมีการเจ็บไข้ได้ป่วย หรือล้มตาย

นับว่าในอดีตชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์จากป่าไม้ร่วมกันในฐานะที่เป็นของหน้าหมู่บ้าน และมีพิธีกรรมความเชื่อเป็นตัวกำกับพฤติกรรมหรือวิถีปฏิบัติร่วมกัน เพื่อให้การใช้ทรัพยากรป่าไม้

เกิดความยั่งยืน การใช้ทรัพยากรป่าไม้ของชาวบ้านถือว่าเป็นอิสระของชุมชนภายใต้กฎเกณฑ์ร่วมกันของคนในชุมชน โดยไม่ต้องขึ้นอยู่กับกฎเกณฑ์หรือการกำหนดจากภายนอกชุมชนแต่อย่างใด แต่ภายหลังเมื่อกระแสการอนุรักษ์ด้วยการกันเขตอุทยานแห่งชาติขึ้น เพื่อกำหนดเป็นพื้นที่หวงห้ามไม่ให้มีการทำลาย พื้นที่ป่าของหมู่บ้านตองกายเป็นส่วนหนึ่งที่ถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่อุทยานแห่งชาติสุเทพ-ปุย ส่วนหนึ่งถูกประกาศเป็นเขตป่าสงวนซึ่งมีกฎเกณฑ์ที่กำหนดโดยภาครัฐที่เคร่งครัดอย่างยิ่ง ป่าแพะของชาวบ้านจึงถูกจำกัดรูปแบบการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ที่เปลี่ยนไป ชาวบ้านไม่สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าได้ภายใต้กฎเกณฑ์ของชุมชนดังที่เคยเป็นมาในอดีตได้อีกต่อไป แต่การกำหนดเป็นพื้นที่อนุรักษ์ดังกล่าวชาวบ้านก็ได้ใช้ประโยชน์อยู่บ้างตามกฎเกณฑ์ของรัฐ เช่น การเก็บหาของป่าจำพวกพืชและแมลง การหาฟืน หลังจากนั้นพื้นที่ป่าแพะส่วนหนึ่งได้ถูกปรับปรุงเป็นพื้นที่สวนป่าวรรณคดี ที่รวบรวมพันธุ์ไม้ในวรรณคดีหรือพันธุ์ไม้ท้องถิ่นของไทยชนิดต่าง ๆ ไว้ โดยพันธุ์ไม้ธรรมชาติที่ขึ้นอยู่ก่อนแล้วส่วนหนึ่งได้ถูกตัดและปลูกไม้ดังกล่าวแทน สร้างความอึดอัดคับข้องใจให้กับชาวบ้านเป็นอันมาก ที่ทำไมทางการได้รณรงค์ให้ชาวบ้านช่วยกันอนุรักษ์ต้นไม้ แม้แต่ชาวบ้านนำกิ่งไม้เพียงเล็กน้อยมาทำฟืน บางครั้งก็ถูกจับฐานตัดไม้ทำลายป่า การใช้ประโยชน์จากป่าของชาวบ้านถูกจำกัดให้แคบลงไปอีก มีความยากลำบากมากขึ้น แต่การเข้าออกพื้นที่ดังกล่าวชาวบ้านยังคงเข้าออกได้ตามต้องการ ชาวบ้านส่วนใหญ่ใช้เป็นเส้นทางไปไร่ไปสวน เช่น สวนลำไย มะม่วง มะขาม ฯ อย่างที่เคยเป็นมาในอดีตได้

ปัจจุบันป่าไม้ดังกล่าวได้ถูกนำไปเป็นพื้นที่โครงการสวนสัตว์กลางคืน เพื่อการท่องเที่ยว โครงการดังกล่าวได้ตัดโค่นต้นไม้ เกรดโลปรับพื้นที่อย่างมหาศาล ชาวบ้านเกิดความรู้สึกสับสนในนโยบายของทางการอย่างมากที่ส่งเสริมให้ชาวบ้านช่วยกันอนุรักษ์ ห้ามตัดต้นไม้ แต่โครงการกลับทำตรงกันข้าม นอกจากนี้ต้นไม้ที่ตัดทิ้งไว้ ชาวท้องถิ่นนำมาใช้ทำฟืนแต่ก็ถูกปฏิเสธ สร้างความอึดอัดและคับข้องใจให้กับชาวบ้านเป็นอย่างมาก และชาวบ้านส่วนหนึ่งได้แสดงความห่วงใยต่อสถานการณ์ในอนาคตของชุมชนบ้านตองกาย ที่อาจจะประสบกับปัญหาความแห้งแล้ง ไม่มีน้ำดื่มน้ำใช้ เนื่องจากป่าไม้ถูกทำลาย อาจทำให้น้ำในดินลดลง นอกจากนี้สิทธิการใช้ประโยชน์จากป่าไม้ของชาวบ้านสิ้นสุดลง และการเข้าออกบริเวณดังกล่าวถูกห้ามเด็ดขาด เพราะเป็นพื้นที่โครงการ โดยการเขียนป้ายประกาศห้ามเข้า แม้แต่การใช้เป็นเส้นทางไปไร่ไปสวนอย่างที่เคยเป็นมา และทางโครงการได้อ้างว่าจะตัดถนนเข้าไร่สวนให้ชาวบ้านใหม่ แต่ชาวบ้านก็ยังไม่มีความมั่นใจว่าจะทำให้จริงหรือไม่ เพราะจนเดี๋ยวนี้แล้วยังไม่มีการกล่าวถึงเรื่องนี้อีกเลย มีเพียงชาวบ้านที่เข้าไปทำงานรับจ้างก่อสร้างของโครงการเท่านั้นที่เข้าออกได้ในเวลาทำงาน ประตูทางเข้าโครงการมียามเฝ้าและควบคุมการเข้าออกอยู่ตลอดเวลา พ่อต้น ข้าวเหนียว อายุ 95 ปี

ชาวบ้านตอทาย กล่าวว่า “แต่ก่อนชาวบ้านเราถ้าเมื่อบ้านก็เข้าป่า ไปหากินสบายใจดี แต่เดี๋ยวนี้ถ้าเมื่อที่บ้านก็ไม่รู้จะไปไหน ป่าก็เข้าไปไม่ได้แล้ว”

4.2.2.3 ลักษณะการใช้ที่ดิน

ลักษณะการใช้ที่ดินของชุมชนในอดีตเป็นไปในลักษณะเพื่อการเกษตร และสร้างที่อยู่อาศัย การทำนา ทำสวน ทำไร่ ถือได้ว่าเป็นอาชีพที่สำคัญในช่วงนั้น หนึ่งครัวเรือนจะมีที่นามากกว่า 2 ไร่ บางคนมีมากถึง 50-60 ไร่ (สัมภาษณ์ พ่อปิ่น เจริญศรี) ภายหลังเมื่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจของประเทศมีความก้าวหน้ามากขึ้น โดยเฉพาะเมืองเชียงใหม่ที่เป็นศูนย์กลางของภาคเหนือและเป็นเมืองท่องเที่ยว การพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจจึงเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว ชุมชนทั้งสี่หมู่บ้านถือได้ว่าเป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ใกล้เมือง เมื่อเมืองมีการขยายตัวจึงเกิดการปลูกสร้างสิ่งปลูกสร้างต่าง ๆ ตามมา โดยเฉพาะหมู่บ้านจัดสรรที่เป็นที่นิยมของคนสมัยใหม่ที่มาของชาวบ้านในเขตอำเภอหางดงเกือบทั้งหมดจึงกลายเป็นพื้นที่ปลูกสร้างบ้านจัดสรรไปในที่สุด ชุมชนทั้งสี่หมู่บ้านก็เป็นอีกแห่งหนึ่งที่นายทุนให้ความสนใจเข้ามาซื้อที่เพื่อสร้างหมู่บ้านจัดสรร ประกอบกับปัจจุบันบริเวณดังกล่าวนี้ กำลังจะมีโครงการพัฒนาต่าง ๆ เกิดขึ้นมากมาย อันจะนำมาซึ่งความเจริญทางด้านเศรษฐกิจ เช่น โครงการสวนสัตว์กลางคืนเป็นต้น ดังนั้นราคาที่ดินจึงเพิ่มสูงขึ้นมาก

ชุมชนในยุคที่หมู่บ้านจัดสรรเข้ามานั้น ได้ทยอยขายที่นาไปเรื่อย ๆ หลายครอบครัวพยายามจะยื่นหยัดเพื่อเก็บที่ดินไว้ทำการเกษตรต่อไป แต่ก็ไม่สามารถทำได้ เนื่องจากที่ดินของคนอื่น ๆ ขายไปจนหมด ศักยภาพในการนำน้ำจากแม่น้ำแม่ตาช้างมาใช้จึงหมดไป ความสามารถที่จะนำน้ำมาใช้ในระบบการเกษตรจึงไม่สามารถทำได้ หากต้องใช้ระบบอื่น เช่น การชลประทานของราชการ หรือการจ้างคนต้นทุนก็จะสูงมาก ไม่คุ้มค่าในการทำการเกษตรต่อไป ครอบครัวที่ตั้งใจจะรักษาที่ดินไม่ต้องการขายให้นายทุนจึงต้องล้มเลิกไป และยอมขายในที่สุด หลายครอบครัวได้นำเงินที่ได้รับจากการขายที่ดินดังกล่าว ไปซื้อที่นาไว้ในเขตอำเภออื่น เช่น สันป่าตอง แล้วให้ชาวนาบริเวณนั้น ทำนาผ่าเค็ง (แบ่งผลผลิตคนละครึ่ง) เพื่อให้ได้ข้าวกินในแต่ละปี แม้ว่าจะไม่พอกินแต่ก็ยังดีกว่าซื้อกินตลอดทั้งปี หลายครัวเรือนได้นำเงินจากการขายที่ดินไปสร้างบ้าน ซื้อเครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ หลายครอบครัวเงินหมด และปัจจุบัน ไม่มีที่ดินทำกินต้องรับจ้างหรือไม่ก็ยึดการกสิกรรมไม่เป็นอาชีพหลัก

โครงการสวนสัตว์กลางคืน เป็นเหมือนตัวเร่งให้กรรมสิทธิ์ที่ดินของคนภายในชุมชนเปลี่ยนมือให้คนภายนอกชุมชนเข้ามาครอบครองมากขึ้น ลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินเป็นสินค้าเพื่อการเก็งกำไร รวมถึงสร้างสิ่งปลูกสร้าง สิ่งอำนวยความสะดวกเพื่อรองรับนักท่องเที่ยว ที่จะเข้ามาในชุมชนอย่างไม่หยุดยั้ง

4.2.3 สาธารณูปโภคของชุมชน

ระบบไฟฟ้า

น้ำมันก๊าสและไม้เป็นเชื้อเพลิงก่อให้เกิดแสงสว่างในยามค่ำคืนของชุมชนทั้งสี่หมู่บ้านในอดีต ด้วยวิถีชีวิตที่เรียบง่าย พึ่งพาตนเองสูง ความจำเป็นในการใช้พลังงานยังมีน้อย ประกอบกับในระบายนั้นยังไม่มีพลังงานไฟฟ้า น้ำมันก๊าสและไม้ถือได้ว่าเป็นสิ่งสำคัญ ต่อมาประมาณปี พ.ศ. 2522 ทางกรมได้นำพลังงานไฟฟ้าเข้ามาให้ชาวบ้านใช้ โดยมีเงื่อนไขให้ชาวบ้านต้องช่วยกันหาเสาไฟฟ้า ซึ่งชาวบ้านได้ใช้ไม้จากป่าใกล้บ้าน (ในเขตอุทยานสุเทพ-ปุย ปัจจุบัน) รวมถึงออกเงินช่วยกันซื้อหม้อแปลงไฟฟ้า และวัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ ในการติดตั้งไฟฟ้าในครัวเรือน สำหรับบางครัวเรือนที่ในขณะนั้นยังไม่มีเงินเพียงพอที่จะซื้อได้ก็จะยังไม่ได้ใช้ไฟฟ้าจนกว่าจะพร้อมที่จะซื้อไฟฟ้าใช้ได้ แต่ในปัจจุบันทุกหลังคาเรือนมีไฟฟ้าใช้กันอย่างทั่วถึง

ระบบน้ำประปา

บ่อน้ำตื้นและน้ำฝนเป็นแหล่งน้ำที่ชุมชนใช้อุปโภคบริโภคในอดีต โดยแต่ละครัวเรือนจะขุดบ่อน้ำตื้นไว้ทั้งใช้และค้ำกิน ในหน้าฝนแต่ละครัวเรือนจะรองน้ำฝนไว้ใช้และค้ำกิน บางครัวเรือนมีภาชนะขนาดใหญ่ก็สามารถเก็บไว้ใช้หรือค้ำกินในหน้าแล้งได้ด้วย แต่โดยส่วนใหญ่แล้วในหน้าแล้งชาวบ้านมักใช้น้ำจากบ่อน้ำตื้น ซึ่งมีน้ำเพียงพอตลอดปีเนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้บริเวณลุ่มน้ำแม่ตาช้างที่ช่วยทำให้น้ำในดินมีปริมาณสูง ภายหลังเมื่อเทคโนโลยีต่าง ๆ มีมากขึ้น จากการทำให้น้ำจากบ่อน้ำตื้นขึ้นมาใช้ได้ด้วยการสาวเชือกที่ผูกภาชนะตักน้ำทุกวัน ก็เปลี่ยนมาเป็นการใช้เทคโนโลยีเครื่องปั้มน้ำ อีกอย่างหนึ่งความต้องการปริมาณน้ำในการใช้แต่ละวันก็เพิ่มมากขึ้นจึงต้องใช้เครื่องปั้มน้ำที่สามารถนำน้ำขึ้นมาได้ที่ละมาก ๆ

ต่อมาเมื่อป่าไม้ถูกทำลายลงอย่างรวดเร็ว และจำนวนประชากรที่เพิ่มมากขึ้น หมู่บ้านขยายใหญ่ขึ้น ทำให้ในบางปีน้ำค้ำกินใช้เริ่มไม่เพียงพอในหน้าแล้ง และทางการได้เข้ามาสนับสนุนให้ใช้ระบบน้ำประปา โดยการขุดนำน้ำใต้ดินขึ้นมาเก็บไว้บนถังขนาดใหญ่ที่ตั้งไว้บนที่สูงแล้วปล่อยลงมาให้ชาวบ้านใช้ตามบ้านเรือน ชาวบ้านเกือบทุกครัวเรือนเข้าร่วมโครงการดังกล่าว โดยการออกเงินซื้อท่อประปาต่อเข้าตามบ้าน เพื่อใช้ควบคู่ไปกับน้ำจากบ่อน้ำตื้นที่มีอยู่ในช่วงนี้เองที่ชาวบ้านเริ่มนิยมซื้อน้ำจากตลาดคิม เนื่องจากเชื่อกันว่าบ่อน้ำตื้นในปัจจุบันไม่ปลอดภัยจากสิ่งปนเปื้อนต่าง ๆ ที่ถูกปล่อยจากบ้านเรือนแล้วซึมลงสู่พื้นดิน และปนอยู่กับน้ำในบ่อน้ำตื้น ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงเลิกค้ำกินน้ำจากบ่อน้ำตื้น แล้วหันมาซื้อน้ำสะอาดจากกระบวนการผลิตน้ำค้ำกินโดยโรงงานค้ำกแทน มีเพียงบางครัวเรือนที่ยังคงนิยมค้ำกินน้ำจากบ่อน้ำตื้นเพราะน้ำจากบ่อน้ำตื้นมีรสชาติดี ไม่มีกลิ่นคลอรีน โดยเฉพาะคนรุ่นเก่าที่เคยชินกับรสชาติของน้ำที่ได้จากบ่อน้ำตื้น

แต่ต้องนำไปต้มก่อนเสมอเพื่อความปลอดภัย แต่ถึงแม้ว่าจะมีน้ำประปาเข้ามาใช้ในหมู่บ้าน แต่ชาวบ้านยังคงใช้บ่อน้ำตื้นควบคู่ไปด้วย

ในช่วงแรก ๆ ระบบน้ำประปามีประสบกับปัญหาปริมาณน้ำที่ไม่เพียงพอต่อการสูบขึ้นไปเก็บไว้ในที่สูงดังกล่าว จึงต้องเปลี่ยนแปลงจุดบ่อน้ำไปเรื่อย ๆ จนกว่าจะได้ที่ที่ดีที่สุด ซึ่งวัดตองกายก็เป็นจุดหนึ่งที่ชาวบ้านเคยใช้พื้นที่ขุดเจาะน้ำได้ดิน แล้วย้ายถังน้ำขนาดใหญ่มาตั้งไว้ที่วัดด้วย แต่ก็ไม่ประสบผลสำเร็จ จึงได้ทำการย้ายแล้วจึงได้ขุดเจาะเป็นน้ำบาดาลแทน ทำให้ระบบน้ำประปามีความมั่นคงถาวรมากยิ่งขึ้น และจากการสำรวจยังพบบ่อน้ำเก็บกักน้ำขนาดใหญ่เป็นลักษณะของบ่อดินเพื่อสำรองน้ำไว้ใช้ในช่วงหน้าแล้งที่พบว่ามีการขาดแคลนน้ำมากขึ้นทุกปี

การคมนาคมของชุมชน

เส้นทางใช้ติดต่อภายในหมู่บ้านและหมู่บ้านใกล้เคียง ประกอบด้วย 4 เส้นทาง คือ เส้นทางที่หนึ่ง ถนนของ รพช. ที่สร้างเชื่อมต่อกับทางสาย 108 (เชียงใหม่ – ฮอด) โดยมีจุดเชื่อมต่อที่หมู่บ้านสันป่าสัก ปัจจุบันเป็นถนนข้างตลาดสันป่าสัก ผ่านหมู่บ้านร้อยจันทร์ บ้านพ่อน ไปยังตำบลบ้านปง และอำเภอสะเมิงตามลำดับ ซึ่งเส้นทางดังกล่าวเป็นเส้นทางที่สำคัญในการติดต่อค้าขายกับชุมชนภายนอกอื่น ๆ โดยเฉพาะตัวเมืองเชียงใหม่

เส้นทางที่สอง ถนนครูบุญญสิงห์ เมื่อราวปี 2508 กรมป่าไม้ได้จัดตั้งสถานีการเกษตรบริเวณด้านทิศตะวันออกของหมู่บ้านตาดเขตอุทยานสุเทพ – ปุย คร.ครู บุญญสิงห์ ซึ่งขณะนั้นท่านดำรงตำแหน่งหัวหน้าสถานีการเกษตร จึงได้จัดสร้างถนนขึ้นอีกเส้นทางหนึ่งเพื่อความสะดวกในการเดินทาง โดยเส้นทางดังกล่าวจะเชื่อมต่อกับทางสาย 108 (เชียงใหม่ – ฮอด) ณ. หมู่บ้านเวีร์ลคลับแลนด์ในปัจจุบันเพื่อมุ่งตรงเข้าสู่สถานีการเกษตรเป็นระยะทางประมาณ 4 กิโลเมตร จึงเป็นสาเหตุให้ระยะหลังชุมชนเริ่มหันมาใช้เส้นทางนี้มากขึ้นเนื่องจากมีความสะดวกและรวดเร็วกว่าเส้นทางสายเดิม

เส้นทางที่สาม คือ ถนนเลียบบคลองชลประทาน ลักษณะถนนเป็นลูกรัง ซึ่งเป็นผลพลอยได้มาจากการสร้างคลองชลประทาน ในปี พ.ศ. 2518 เพื่อแก้ไขปัญหาการขาดแคลนน้ำในการทำการเกษตรของชุมชนและเป็นที่ระบายน้ำเมื่อเกิดน้ำท่วม ปัจจุบันเส้นทางนี้ได้มีการปรับปรุงถนนโดยขยายเป็นสี่ช่องทางจราจรเป็นผลให้การจราจรมีความสะดวกรวดเร็วกว่าแต่ก่อน ประกอบกับสถานที่ท่องเที่ยวตามสองข้างทางสายหางดง – สะเมิง ได้มีจำนวนเพิ่มขึ้นทำให้ถนนสายดังกล่าวได้รับการพัฒนาเป็นสี่ช่องทางจราจรเช่นกัน ปัจจุบันทำให้การคมนาคมของทั้งสี่หมู่บ้านมีความสะดวก รวดเร็ว เส้นทางคมนาคมที่สำคัญในปัจจุบันจึงเป็นถนนสายเลียบบคลองชลประทาน และถนนสายหางดง – สะเมิง

ส่วนเส้นทางที่สี่คือ ถนนสาย 1269 (หางดง – สะเมิง) เป็นถนนที่สร้างครั้งหลังสุด แต่มีความสะดวกสบายกว่าเส้นทางทั้งหมดที่กล่าวมา โดยสร้างเชื่อมต่อกับทางสาย 108 (เชียงใหม่ – ฮอด) เข้าสู่ชุมชน จุดที่เชื่อมต่อกันคือสี่แยกสะเมิงในปัจจุบัน ทำให้ระยะหลังหมู่บ้านทั้ง 4 หันมาใช้ทาง สายนี้กันมากขึ้นถึงแม้จะเป็นเส้นทางที่ค่อนข้างไกลกว่าเส้นทางอื่นก็ตาม

4.2.4 วัดในชุมชน

ชุมชนทั้งสี่หมู่บ้านมีความศรัทธาในพุทธศาสนา และนับถือศาสนาพุทธมาอย่างช้านาน การสร้างวัดและสิ่งปลูกสร้างในวัดไว้เป็นที่กราบไหว้ บูชา รวมถึงเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางด้านจิตใจ ใช้ประกอบพิธีกรรม และกิจกรรมทางศาสนานั้นสืบทอดมาตั้งแต่บรรพบุรุษ ทุกวันพระและวันสำคัญทางศาสนา คนในชุมชนจะเข้าวัดเพื่อทำบุญตักบาตร ฟังเทศน์ นอกจากนี้ในการประชุมหมู่บ้านก็ใช้วัดเป็นสถานที่จัดประชุม ถือได้ว่าวัดเป็นสถานที่ที่ทำให้คนในชุมชนมีโอกาสได้มาพบปะพูดคุย และสร้างสัมพันธภาพที่สำคัญอีกแห่งหนึ่ง วัดที่สำคัญของชุมชนมีดังนี้

วัดทองกาย เดิมชื่อวัดทุ่งล้อม ตั้งอยู่หมู่ที่ 1 บ้านทองกาย อยู่ริมคลองชลประทานด้านหน้าของหมู่บ้าน ห่างจากพื้นที่ดำเนินโครงการสวนสัตว์กลางคืนไปทางทิศตะวันออกประมาณ 1 กิโลเมตร เป็นวัดที่สร้างขึ้น เมื่อปี พ.ศ. 2405 เพื่อเป็นศาสนสถานประจำหมู่บ้าน และใช้ในการประกอบศาสนกิจ พิธีกรรมต่างๆ เช่น งานบวช งานสงฆ์พระธาตุ รวมถึงใช้เป็นสถานจัดประชุม และจัดกิจกรรมทางศาสนา ปัจจุบันมีพระสงฆ์ 2 รูป และสามเณรอีก 3 รูป

วัดพระธาตุคอกยเปา เป็นวัดเก่าแก่ที่สร้างเมื่อปี 2281 ตั้งอยู่บนเนินเขา เขตหมู่ที่ 5 บ้านหนองควาย ห่างจากพื้นที่ดำเนินโครงการสวนสัตว์กลางคืนไปทางทิศใต้ประมาณ 500 เมตร รั้วของวัดกับรั้วของโครงการสวนสัตว์กลางคืน เป็นรั้วเดียวกัน อดีตเคยเป็นวัดร้างมาก่อน ต่อมาราวปี 2536 ได้มีการบูรณะสิ่งปลูกสร้างต่างๆ ภายในวัด หลังจากนั้นชุมชนในพื้นที่ได้เข้าไปร่วมทำบุญ ปัจจุบันมีพระสงฆ์จำนวน 1 รูป

วัดหนองควาย (โพธิพิชิต) ตั้งอยู่หมู่ 5 บ้านหนองควาย สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นราวปี พ.ศ. 2202 หรือ จ.ศ. 1021 สถานที่ดั้งเดิมเป็นป่าไม้สัก ป่าไม้ไผ่และมีหนองน้ำ ต่อมาได้มีสองตายาย ชื่อ นุ่ทรายทอง และแม่นางบัวคำ มาทำไร่อยู่แถวบริเวณดังกล่าวอยู่มาวันหนึ่ง ได้มีพระชุกงค์จาริกแสวงบุญมาจากทางทิศเหนือ ได้เดินผ่านไร่ตายายทั้งสอง ตายายทั้งสองจึงได้นิมนต์ให้ท่านพักและปักกรดอยู่ ณ. ที่แห่งนี้ ต่อมาจึงได้สร้างกระท่อมให้ท่านจำพรรษา โดยสองตายายเป็นผู้อุปถัมภ์ ภายหลังจึงได้สร้างเป็นอาราม (สัมภามณั พระสมบูรณ สิริบุญโญ) วัดหนองควายถือว่ามี ความสำคัญของชุมชน คือในวันเข้าพรรษาของทุกปี จะมีพระภิกษุ สามเณรในตำบลหนองควายมา รวมกันทำพิธีเข้าพรรษา และออกพรรษา ณ. วัดแห่งนี้ ปัจจุบันมีพระสงฆ์จำนวน 2 รูป

วัดบ้านฟ่อน จากการสันนิษฐานน่าจะมีความนานมากกว่า 300 ปี ตั้งอยู่ที่หมู่ 2 บ้านฟ่อน เดิมตั้งอยู่บ้านเนินเขาติดกับวัดคอยเปา ภายหลังได้ย้ายมาสร้างที่ตั้งวัดในปัจจุบัน วัดบ้านฟ่อนเป็นวัดประจำหมู่บ้านที่มีทั้งชาวบ้านภายในและภายนอกชุมชนเข้าไปทำบุญ เป็นประจำ ปัจจุบันวัดบ้านฟ่อนมีพระสงฆ์จำนวน 3 รูปและสามเณรอีก 1 รูป

วัดพระธาตุคอยแก้ว ตั้งอยู่บนเนินเขาหมู่ที่ 12 บ้านตองกายเหนือ ติดกับพื้นที่ดำเนินโครงการสวนสัตว์กลางคืน ไปทางทิศตะวันออก วัดคอยแก้วเป็นวัดที่ขึ้นทะเบียนเป็นวัดร้างสันนิษฐานว่ามีอายุมาประมาณ 200 - 300 กว่าปี ต่อมาได้มีการจับจองพื้นที่ ในช่วงที่หลวงพ่อเจ้าศีลเดโช เป็นเจ้าอาวาสวัด ภายหลังพื้นที่ดังกล่าวได้ถูกประกาศเป็นเขตป่าสงวน ซึ่งการประกาศเป็นป่าสงวนได้ประกาศทับกับพื้นที่ของวัด เมื่อพื้นที่เป็นเขตป่าสงวน โครงการต่างๆ ของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้เกิดขึ้นหลายโครงการ บริเวณโดยรอบวัด ที่ส่งผลกระทบต่อทางวัดนั้นมี 2 โครงการ คือ ศูนย์ขยายพันธุ์พืชได้ถูกสร้างขึ้น ราวปี 2537 ได้กินเนื้อที่ของวัดเข้ามาทางทิศเหนือประมาณ 20 ไร่ และราวปี 2538 - 2539 โดยพื้นที่ทางด้านทิศใต้สูญเสียให้กับศูนย์วิจัยพืชไปอีกจำนวน 10 ไร่ และเมื่อมีการดำเนินโครงการสวนสัตว์กลางคืนวัดก็ได้สูญเสียพื้นที่ไปอีกจำนวน 30 ไร่ ให้กับโครงการสวนสัตว์กลางคืน วัดคอยแก้วเป็นวัดที่ประชาชนจากหลากหลายที่เข้าไปทำบุญไม่เฉพาะแต่คนในชุมชนเท่านั้น รวมถึงแต่ละปีจะมีพระภิกษุสามเณรที่บวชภาคฤดูร้อนได้ไปปักกรด เพื่อปฏิบัติธรรมและ ฝึกวิปัสสนากรรมฐาน ปัจจุบันมีพระอยู่จำนวน 6 รูป ภิกษุสงฆ์ 6 หลัง และได้รื้อไปหนึ่งหลังเนื่องจากติดกับรั้วของโครงการสวนสัตว์กลางคืน (ภาพที่ 2)

4.2.5 การศึกษาและสถานศึกษาในชุมชน

ชุมชนทั้งสี่หมู่บ้านมีสถานศึกษา 2 แห่ง คือ โรงเรียนบ้านฟ่อน ตั้งอยู่หมู่ที่ 2 บ้านฟ่อน และโรงเรียนบ้านตองกาย ตั้งอยู่หมู่ที่ 12 บ้านตองกายเหนือ โรงเรียนทั้งสองแห่งเปิดทำการสอนตั้งแต่ชั้นอนุบาล จนถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 พบว่านักเรียนของโรงเรียนทั้งสองแห่งจะมีคนภายในชุมชนเข้าไปเรียนค่อนข้างน้อยส่วนใหญ่จะเป็นเด็กชาวเขา หรือจากชุมชนใกล้เคียง สำหรับคนภายในชุมชนนิยมที่จะส่งบุตรหลานเข้าไปเรียนโรงเรียนที่มีขนาดใหญ่ หรือในเมือง เนื่องจากไม่ไกลจากตัวเมืองมากนัก ดังนั้นจึงพบว่าประชากรวัยทำงาน (อายุ 20 - 59 ปี) ในชุมชนส่วนใหญ่จะจบการศึกษาอย่างน้อยชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ขึ้นไปจนถึงปริญญาตรีหรือสูงกว่า

ปัจจุบันโรงเรียนบ้านฟ่อนมีนักเรียนทั้งหมด 113 คน มีครูทั้งหมด 8 คน ส่วนโรงเรียนบ้านตองกาย มีนักเรียนทั้งหมด 121 คน มีครูทั้งหมด 8 คน เช่นกัน

4.3 ลักษณะทางประชากร

จากการสำรวจและการบันทึกในโปรแกรมข้อมูลประชากรสถานีนามัยตำบลหนองควาย เมื่อวันที่ 13 กรกฎาคม พ.ศ. 2548 พบว่ามีประชากรทั้งสี่หมู่บ้านรวมกันทั้งหมด จำนวน 3,228 คน แบ่งเป็น ชาย 1,583 คน (ร้อยละ 47.65) หญิง 1,645 คน (ร้อยละ 52.35) โดยจำแนกได้ดังนี้

ตารางที่ 1 แสดงจำนวนประชากรแยกตามหมู่บ้าน

ช่วงอายุ (ปี)	หมู่บ้าน							
	หมู่ 1 บ้านตองกาย		หมู่ 2 บ้านพื่อน		หมู่ 5 บ้านหนองควาย		หมู่ 12 บ้านตองกายเหนือ	
	ชาย	หญิง	ชาย	หญิง	ชาย	หญิง	ชาย	หญิง
0 - 19	95	89	103	96	77	64	67	78
20 - 59	272	288	296	293	225	256	239	239
> 60	54	57	47	51	55	76	53	58
รวม	421	434	446	440	357	396	359	375

จากการพิจารณาโครงสร้างประชากรทั้งสี่หมู่บ้านพบว่า มีประชากรช่วงอายุ 20 - 59 ปี ซึ่งเป็นประชากรวัยแรงงานจำนวนทั้งหมด 2,108 คน คิดเป็นร้อยละ 65.30 รองลงมาประชากรในช่วงอายุ 0 - 19 ปี จำนวน 669 คน คิดเป็นร้อยละ 20.72 และประชากรที่มีอายุมากกว่า 60 ปีขึ้นไป จำนวน 451 คน คิดเป็นร้อยละ 13.97 ตามลำดับ

แม้จากตัวเลขจำนวนประชากรวัยแรงงานของทั้งสี่ชุมชนจะมีมากกว่าวัยอื่นก็ตาม แต่จากการสำรวจภาคสนามพบว่า ส่วนใหญ่ในเวลากลางวันประชากรวัยแรงงานจะออกไปทำงานภายนอกชุมชนพอดึกเย็นถึงจะกลับบ้าน ดังนั้นในเวลากลางวันจึงพบเพียงแต่ผู้สูงอายุที่อยู่เป็นจำนวนมากในชุมชน

4.4 ลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรม

4.4.1 ครอบครัวและเครือญาติ

ครอบครัวถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้าน ในหมู่บ้านตองกาย บ้านพื่อน หนองควาย และตองกายเหนือ มีทั้งครอบครัวเดี่ยวที่ประกอบด้วย พ่อ แม่ ลูก และครอบครัวขยายที่ประกอบด้วย พ่อ แม่ ลูก ปู่ ย่า ตา ยาย หรือหลานอาศัยอยู่ในครัวเรือนเดียวกัน ถึงแม้จะเป็นครอบครัวเดี่ยวการปลูกสร้างบ้านเรือนก็ยังอยู่ในบริเวณเดียวกันตามกลุ่มเครือญาติ ที่สามารถไปมาหาสู่กันได้สะดวก ชีวิตภายในครอบครัวมีความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย มีการแบ่งหน้าที่กันทำงานในอดีต ผู้ชายทำหน้าที่ผู้นำครอบครัวและเป็นกำลังหลักในการทำงานหารายได้มาจุนเจือ

ครอบครัว ผู้หญิงทำงานบ้าน ดูแลลูก หุงหาอาหาร ส่วน ปู่ ย่า ตา ยาย จะเป็นศูนย์รวมใจของครอบครัว ปัจจุบันบทบาทของคนภายในครอบครัวได้เปลี่ยนไป ผู้หญิงเองก็ต้องออกไปทำงานนอกบ้าน ช่วยกันทำมาหากินเพื่อหารายได้มาจุนเจือครอบครัว ดังนั้นในเวลากลางวันพบว่าภายในชุมชนจะเหลือเพียงผู้สูงอายุ ที่อาศัยอยู่ในบ้าน

ความสัมพันธ์ของเครือญาติเป็นลักษณะที่เชื่อมโยงทางสายโลหิต และโดยการแต่งงานหรือผีปู่ย่าเดียวกัน ซึ่งมีส่วนสำคัญที่ก่อให้เกิดระบบการช่วยเหลือเกื้อกูล การแบ่งปัน เกิดความผูกพันระหว่างครอบครัวต่อครอบครัว มีการแวะเยี่ยมเยียนกันในหมู่เครือญาติในเทศกาลสำคัญ อาทิ เทศกาลสงกรานต์ งานบุญต่างๆ หรือในช่วงเวลาที่สำคัญของชีวิต เช่น งานแต่งงาน งานบวช งานศพ หรือแม้กระทั่งยามเจ็บไข้ได้ป่วย สามารถที่จะพึ่งพิงกันได้

4.4.2 ความสัมพันธ์ของคนภายในชุมชน

กิจกรรมการเกษตรเป็นกิจกรรมหลักของชาวบ้านที่สะท้อนความสัมพันธ์ของคนภายในชุมชนได้เป็นอย่างดีเมื่อถึงฤดูทำนาชาวบ้านมีการแลกเปลี่ยนแรงงานระหว่างครอบครัวต่อครอบครัวในหมู่บ้านที่เรียกว่า “เอามื้อ” หรือ “เอารัน” ซึ่งหมายถึงการลงแขก แม้ว่าในปัจจุบันที่นาเหลือน้อย แต่ในงานอื่นๆ ก็ยังได้รับการช่วยเหลือและร่วมแรงร่วมใจกันเป็นอย่างดีในหมู่เครือญาติและเพื่อนบ้าน ตามคำบอกเล่าของพ่อน้อยต้น ชาวเหนียว ที่ว่า “ศพมีบ้านได้บ้านเหนือก็ต้องไปฮื้อเป็นหันหน้าห้องบ่าอันเป็นจะว่าฮื้อ” ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์อันลึกซึ้งของคนในชุมชนถึงแม้จะไม่ใช่เครือญาติเดียวกันก็ต้องให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ในฐานะเพื่อนบ้าน

กลุ่มและองค์กรต่างๆ ในชุมชนมีส่วนช่วยให้คนภายในชุมชนมีความสัมพันธ์กันแนบแน่นมากกว่าการเป็นเพื่อนบ้าน การทำงานร่วมกันทำให้เกิดความรักสามัคคีในหมู่คณะ กลุ่มที่สำคัญในชุมชนได้แก่ คณะกรรมการหมู่บ้าน คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มหนุ่มสาว ชมรมผู้สูงอายุ กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุข รวมถึงผู้นำชุมชนที่เป็นตัวจักรสำคัญในการสร้างความสามัคคีในชุมชน ผู้ไกล่เกลี่ยกรณีพิพาท เป็นตัวกลางในการสร้างความเข้าใจระหว่างรัฐกับชาวบ้าน และให้ความช่วยเหลือ ดูแล ชาวบ้านทุกคน

4.4.3 ความสัมพันธ์กับภายนอกชุมชน

ชุมชนทั้ง 4 เริ่มมีปฏิสัมพันธ์กับชุมชนภายนอกมากและสะดวกยิ่งขึ้น ราวปี 2508 เป็นต้นมา ระยะนั้นเป็นช่วงของการบุคคลของชลประทานและมีการสร้างถนนเลียบบคลองชลประทานทำให้การคมนาคมสะดวกกว่าเดิม หลังจากนั้นการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์กับชุมชนภายนอกเริ่มมีมากขึ้น ชุมชนภายนอกเองก็มีโอกาสได้เข้ามาปฏิบัติสัมพันธ์มากขึ้นเช่นกัน สาเหตุที่สำคัญคือ การพัฒนาเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นตลอดเวลา เป็นแรงผลักดันให้ชุมชนมีความเจริญเติบโต สังเกตได้จากการมีบ้านจัดสรร สถานที่ราชการ อาทิ ศูนย์วิจัยพืช ศูนย์วิจัยทางการเกษตร มีอยู่ในชุมชน นอกจากนี้อาชีพการกสิกรรมของบ้านตองกายและตองกายเหนือยังเป็นอาชีพที่เอื้อประโยชน์ในการติดต่อกับคนภายนอกมากยิ่งขึ้น

4.4.4 กลุ่มองค์กรต่างๆ ในชุมชน

กลุ่มองค์กรต่างๆ ของชุมชนทั้งสี่หมู่บ้านเกิดขึ้นอย่างเป็นทางการ ขณะที่บางกลุ่มเกิดขึ้นเป็นลักษณะของการรวมตัวกันเพื่อร่วมกันทำกิจกรรมในการพัฒนาหมู่บ้าน ซึ่งกลุ่มที่จัดตั้งขึ้นมีหลายกลุ่มและมีลักษณะคล้ายคลึงกันของทั้งสี่ชุมชน ในการจัดตั้งหรือรวมกลุ่มขึ้นมานั้น แต่ละกลุ่มจะมีบทบาทหน้าที่แตกต่างกันไปดังนี้

4.4.4.1 คณะกรรมการหมู่บ้าน

คณะกรรมการมีสมาชิก 6 คน มีผู้ใหญ่บ้านเป็นประธาน โดยตำแหน่ง และผู้รู้ในชุมชนเป็นคณะกรรมการซึ่งมาจากการคัดเลือกจากชาวบ้าน คณะกรรมการมีวาระ 4 ปี เมื่อหมดวาระมีการคัดเลือกใหม่ หน้าที่ของคณะกรรมการหมู่บ้านคือ วางแผนงานนโยบายในการพัฒนาหมู่บ้าน ดูแลความเรียบร้อย ส่งผ่านข้อมูลไปยัง องค์การบริหารส่วนตำบล รวมถึงเป็นตัวเชื่อมประสานและกระจายข้อมูลให้ชาวบ้านทราบ

4.4.4.2 กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุข

อาสาสมัครสาธารณสุข (อสม.) ภายในหมู่บ้านจะคิดตามสัดส่วนของหลังคาเรือน คือ 10 หลังคาเรือนต่อ 1 คน อสม. เกิดขึ้นจากการรับสมัครโดยความสมัครใจ มีหน้าที่สำคัญในการดูแลด้านอนามัยสิ่งแวดล้อมเบื้องต้น และประสานงานกับสถานีอนามัยในการดูแลสุขภาพ

4.4.4.3 กลุ่มผู้สูงอายุ

กลุ่มผู้สูงอายุ ตั้งขึ้นมาราว 6 ปี ตั้งเกิดจากความต้องการขององค์การบริหารส่วนตำบล ร่วมกับส่วนของสาธารณสุข สมาชิกกลุ่มผู้สูงอายุต้องมีอายุ 60 ปีขึ้นไป โดยได้รับงบประมาณสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนตำบลเพื่อใช้ในกิจกรรมของกลุ่ม หน้าที่สำคัญ คือเป็นแกนนำในการสืบสานขนบธรรมเนียมประเพณีของชุมชน รวมถึงจัดกิจกรรมในการส่งเสริมสุขภาพของสำหรับผู้สูงอายุ มีการประชุมเดือนละ 1 ครั้ง

4.4.4.4 กลุ่มแม่บ้าน

กลุ่มแม่บ้านเกิดขึ้นตามนโยบายของทางภาครัฐ สมาชิกประกอบด้วย แม่บ้านทุกคนในชุมชนประมาณร้อยละ 80 ของหมู่บ้านสมัครด้วยความสมัครใจ และมีการคัดเลือกจากการประธานกลุ่มจากประชุมใหญ่ประจำหมู่บ้าน มีหน้าที่แกนนำในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ภายในหมู่บ้าน ร่วมกับกลุ่มอื่น ๆ กิจกรรมที่จัดขึ้นจะได้รับการงบประมาณสนับสนุนจาก องค์การบริหารส่วนตำบล

4.4.4.5 กลุ่มเยาวชน

กลุ่มเยาวชนตามเกิดขึ้นตามนโยบายของทางการเช่นเดียวกับแม่บ้าน กลุ่มเยาวชนจะมี นัยอายุ 15 ปีจนถึง 24 ปี การรวมกลุ่มกันจะมีการประชุม เดือนละ 1 ครั้ง หน้าที่ของกลุ่มเยาวชนส่วนใหญ่จะเป็นแกนหลักในการทำกิจกรรมการออกกำลังกาย จัดแข่งขันกีฬาเป็นต้น

4.4.4.6 กลุ่มกองทุนหมู่บ้าน

การเข้าร่วมเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน ด้วยความสมัครใจ กลุ่มกองทุนหมู่บ้านได้เริ่มเกิดขึ้นประมาณ ปี 2545 มีการคัดเลือกโดยสมาชิกเสนอชื่อจากสมาชิก มีวาระ 4 ปี หน้าที่ที่สำคัญ คือ การบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน โดยการให้กู้ยืมได้ไม่เกิน 20,000 ต่อสมาชิก 1 คน มีระยะเวลาใช้คืน 1 ปี ทั้งเงินต้นและดอกเบี้ย โดยมีดอกเบี้ยร้อยละ 6 ต่อปีซึ่งดอกเบี้ยส่วนหนึ่งจะถูกกำหนดขึ้นตามความเหมาะสมซึ่งเน้นให้ความช่วยเหลือมากกว่าเก็บกำไร ในการกู้ยืมส่วนใหญ่จะนำไปใช้ในการประกอบอาชีพ เช่น ซื้อไม้ ค่าขาย เกษตร สวนลำไย

4.4.5 ประเพณีและความเชื่อ

ถึงแม้ว่ายุคสมัยจะมีการเปลี่ยนแปลงไป แต่ประเพณีและความเชื่อดั้งเดิมที่เคยปฏิบัติสืบต่อกันก็ยังคงยึดถือและปฏิบัติมาจนถึงทุกวันนี้ก็คือ ความเชื่อเรื่องผี หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ยังปรากฏให้เห็นอยู่ ในชุมชนทั้ง 4 หมู่บ้าน ซึ่งจำแนกได้ดังนี้

4.4.5.1 ประเพณีการไหว้ธาตุ

การไหว้พระธาตุเป็นประเพณีที่ชาวบ้านถือปฏิบัติสืบทอดกันมาเป็นเวลายาวนาน ในอดีตชาวตองกายไปไหว้ธาตุที่พระธาตุคอกยคำร่วมกับชุมชนอื่น ๆ ในหลายตำบล ที่เป็นหัววัดที่ขี้ด โยงและขึ้นกับพระธาตุคอกยคำ ทุกปีในเดือน 8 เป็ง ผู้คนจากชุมชนหัววัดต่าง ๆ จะมาร่วมกันทำบุญไหว้ธาตุกันที่พระธาตุคอกยคำ ตามแบบชาวล้านนาทั่วไปที่มีการไหว้พระธาตุ ในพิธีการไหว้พระธาตุนั้นจะต้องทำทุกปี เพราะมีความเชื่อว่าการไหว้พระธาตุก็คือการไหว้พระพุทธรูป เป็นบุญกุศลที่ต้องทำทุกปี ไม่ให้ขาด เพื่อความเป็นสิริมงคล ทำให้ชีวิตอยู่เย็นเป็นสุข โดยปกติแม้ไม่ได้อยู่ในช่วงพิธีกรรมไหว้พระธาตุ ผู้คนจากที่ต่าง ๆ รวมทั้งชาวบ้านตองกายก็ไปไหว้นมัสการพระธาตุคอกยคำอยู่เป็นประจำ ชาวบ้านมีความเลื่อมใสศรัทธาพระธาตุคอกยคำเป็นอย่างมาก เมื่อมีความทุกข์ใจก็จะไปไหว้ขอพรจากพระธาตุ ชาวตองกายและชุมชนหัววัดต่าง ๆ จึงมีความศรัทธาและผูกพันอยู่กับพระธาตุคอกยคำมาช้านานจนถึงทุกวันนี้

ภายหลังหัววัดต่าง ๆ บางส่วน ได้มีการก่อสร้างพระธาตุของตนเอง ดังเช่นวัดตองกาย ก็มีพระธาตุอยู่องค์หนึ่ง เรียกว่าพระธาตุตองกาย ชาวตองกายและหมู่บ้านใกล้เคียงจึงทำพิธีไหว้พระธาตุ ใน วันเข้าพรรษา และวันออกพรรษาทุกปี และหลังจากนั้นพอเดือนแปดเป็งก็ไปร่วมไหว้พระธาตุคอกยคำอย่างที่เคยปฏิบัติทุกปีไม่เคยขาด

4.4.5.2 ความเชื่อเรื่องผิขุนน้ำ

บริเวณผิขุนน้ำ หรือต้นน้ำลำธาร ชาวตองกายถือว่าเป็นพื้นที่ที่มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ปกปักรักษาอยู่ ซึ่งเป็นป่าไม้ที่มีความรกรกรึ่ม เขียวจิตตลอดปี ดินมีความชื้นสูงมากเนื่องจากมีตาน้ำธรรมชาติที่มีน้ำตลอดปี ลักษณะป่าที่รกรกรึ่ม ชุ่มเย็นตลอดปีนั้น ชาวบ้านเชื่อว่าที่นี่มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เรียกกันว่า “ผิขุนน้ำ” เป็นผู้ปกปักรักษาและให้น้ำหล่อเลี้ยงชีวิตของคนทั้งชุมชน ทั้งสายน้ำ และการเลี้ยงผิขุนน้ำจะเป็นการขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เรียกว่าผิขุนน้ำได้ลดบันดาลให้ชาวบ้านได้ผลผลิตทางการเกษตรอุดมสมบูรณ์ ให้ข้าวพอกินตลอดทั้งปี ชาวบ้านจึงมีข้อห้ามไม่ให้มีการบุกรุกทำลายป่าผิขุนน้ำ ซึ่งเป็นกฎข้อห้ามที่อยู่บนความเชื่อเรื่องผิขุนน้ำที่มีการสืบทอดและปฏิบัติสืบทอดกันมาตั้งแต่โบราณกาล เพื่อให้ชุมชนได้มีน้ำหล่อเลี้ยงชีวิตตลอดไป หากใครฝ่าฝืนก็จะถูกว่ากล่าวตักเตือน และเชื่อว่าใครทำเช่นนั้นจะต้องมีอันต้องเจ็บป่วย ล้มตาย หรือประสบกับหายนะในชีวิต หลายครั้งที่มิใคร่เข้าไปบุกรุกหรือทำลายป่าผิขุนน้ำ แม้ว่าจะตัดต้นไม้เพียงต้นเดียวก็ตาม จะต้องประสบกับความทุกข์ดังกล่าว ทำให้ไม่มีใครกล้าเข้าไปบุกรุกป่าผิขุนน้ำ

ทุกปีก่อนลงไร่นาจจะต้องมีการเลี้ยงผีขุนน้ำแม่เหียะ ใครที่ได้ใช้น้ำแม่เหียะ โดยเฉพาะเพื่อการเกษตร จะต้องไปร่วมกันทุกปี ดังนั้นทุกปีชาวบ้านที่อยู่ในโหล่งแม่เหียะ (พื้นที่ที่อาศัยน้ำแม่เหียะ) ผู้คนตลอดสายน้ำมาร่วมกันเลี้ยงผีขุนน้ำ แต่โดยส่วนใหญ่แล้วการเลี้ยงผีขุนน้ำจะเป็นหน้าที่ของพวกผู้ชาย ผู้หญิงจะไม่ไปเลี้ยงผีขุนน้ำ เหตุผลประการหนึ่งนั่นคือ การเลี้ยงผีขุนน้ำต้องไปเลี้ยงในป่าขุนน้ำซึ่งอยู่ห่างไกล การที่ผู้หญิงจะไปร่วมนั้นก็จะเป็นการลำบาก

ปัจจุบัน โครงการพัฒนาต่าง ๆ ทั้งของภาครัฐและเอกชน ตลอดจนการพัฒนาทางวัตถุ ได้เข้ามาในชุมชนหมู่บ้านตองกายอย่างรวดเร็ว ได้ทำให้ป่าขุนน้ำถูกบุกรุกทั้งทางตรงและทางอ้อม ทำให้ปริมาณน้ำในแม่น้ำลดลง ไม่เพียงพอต่อความต้องการใช้ของชาวบ้านในแต่ละปี แม้ว่าจะมีการแจ้งจับชาวบ้านที่เข้าไปบุกรุก แต่ก็ยังมีการลักลอบตัดต้นไม้บริเวณดังกล่าวอยู่เป็นประจำ

4.4.5.3 ความเชื่อเรื่องผีปู่แสะย่าแสะ

ปู่แสะย่าแสะเป็นความเชื่อในตำนานที่เล่าสืบต่อกันมาหลายชั่วอายุคน โดยเชื่อว่าปู่แสะย่าแสะคือผู้ที่สร้างโลก เป็นบรรพบุรุษที่ได้สร้างสรรค์ทุกสิ่งทุกอย่างไว้ให้ลูกหลานรุ่นหลัง ผีปู่แสะย่าแสะ ของชุมชนในโหล่งแม่เหียะนั้นอยู่ที่ป่าคางปู่แสะ ชาวบ้านได้กันพื้นที่คางปู่แสะไว้เป็นป่าสำหรับทำพิธีกรรมบวงสรวงปู่แสะย่าแสะ ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าผีปู่แสะย่าแสะได้สถิตอยู่ที่ป่าคางดังกล่าวนี้ คอยปกป้องรักษาบ้านเมือง ให้ผู้คนในบ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุข ในเดือน 9 ของทุกปี จึงได้มีการเลี้ยงบวงสรวงผีปู่แสะย่าแสะ ซึ่งใช้ควาย 1 ตัวเป็นของบวงสรวงพร้อมกับเครื่องบวงสรวงอื่น ชาวบ้านเชื่อว่าผีปู่แสะย่าแสะกินควาย ทุกปีจะต้องมีการเก็บเงินคนในชุมชนบ้านตองกายและชุมชนใกล้เคียงมาซื้อควายและเครื่องบวงสรวง พิธีกรรมการบวงสรวงต้องทำทุกปี หากปีใดไม่ได้ทำชาวบ้านเชื่อว่าจะเกิดหายนะขึ้นกับชุมชนเช่น ผู้คนบาดเจ็บล้มตายหรือที่ชาวบ้านเรียกว่าผีทักกิน

พิธีกรรมดังกล่าวจะมีการจัดอย่างยิ่งใหญ่ทุกปี มีการทรงเจ้า ม้าทรงจากทั่วสารทิศจะมารำถวาย และในพิธีกรรมบวงสรวงผีปู่แสะย่าแสะนั้น ชาวบ้านเล่าว่า ทุกปีจะมีผู้ที่ผีปู่แสะย่าแสะเลือกเป็นร่างทรง แล้วเข้าทรงที่ร่างดังกล่าวนั้น จะมีอยู่หนึ่งคนที่จะถูกเลือกเป็นร่างทรง ไม่มีการกำหนดว่าจะใคร ขึ้นอยู่กับผีปู่แสะย่าแสะจะเป็นผู้เลือก ผู้ที่ผีปู่แสะย่าแสะเข้าทรงนั้นจะกินเนื้อควายดิบ ๆ อย่างไม่เหมือนมนุษย์ทั่วไป พิธีกรรมดังกล่าวได้รับความสนใจและเข้าร่วมจากผู้คนจำนวนมาก ทั้งในเชียงใหม่และต่างจังหวัด จนเคยมีรายการทีวีมาถ่ายทำออกอากาศเมื่อหลายปีก่อน

4.4.5.4 ความเชื่อเรื่องผีปู่ย่า

เป็นความเชื่อที่สืบทอดมายาวนาน เกี่ยวกับผีบรรพบุรุษ แต่ละตระกูลจึงมีผีปู่ย่าของตนเอง ที่คอยปกปักรักษาคุ้มครองลูกหลาน แต่ละตระกูลจึงมีศาลผีปู่ย่าตั้งอยู่ที่บ้านเก่า (บ้านต้นตระกูล) ซึ่งผีปู่ย่านั้นจะเป็นผีที่นับถือตามผู้หญิง กล่าวคือหนุ่มสาวที่แต่งงานกัน ผู้ชายจะต้องมานับถือผีตามฝ่ายหญิง ทุกปีต้องมีการเลี้ยงผีปู่ย่า ลูกหลานไม่ว่าจะไปอยู่ที่ไหนก็ต้องเดินทางมาร่วมกันที่บ้านเก่า ช่วยกันดาตระเตรียม และการไหว้ผีปู่ย่านั้นผู้หญิงจะเป็นผู้มีบทบาทมากที่สุด และตระเตรียมทุกอย่าง ผู้หญิงที่มีอาวุโสมากที่สุดจะเป็นผู้ถวาย หรือกล่าวคำขอขมาและขอพรจากผีปู่ย่า บางครั้งก็อาจจะให้ผู้ชายที่มีอาวุโสที่สุดเป็นผู้ถวายให้ ตามแต่ความเหมาะสม แต่โดยส่วนใหญ่แล้วพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่ย่าผู้หญิงจะเป็นผู้นำและมีบทบาทมากที่สุด

4.4.5.5 การสืบชะตา

การสืบชะตาคือได้ว่าเป็นพิธีกรรมที่ทำแล้วจะทำให้อยู่เย็นเป็นสุข มีอายุยืนยาว มีสองลักษณะคือ

การสืบชะตาบ้านเมือง ทำทุกปี เพื่อเป็นการต่ออายุบ้านเมือง ให้บ้านเมืองอยู่ดีมีสุข เป็นการปฏิบัติร่วมกันของคนในชุมชน หากปีไหน ไม่มีการสืบชะตาบ้านเมืองก็จะมีแต่ความวุ่นวาย เกิดหายนะกับบ้านเมือง ผู้คนในชุมชนประสบเคราะห์กรรม

การสืบชะตาคชคต ส่วนใหญ่จะทำต่อเมื่อเจ็บป่วย หรือหมอเมื่อดูหนังสือแล้วบอกว่าชะตาขาด ก็ต้องทำการสืบชะตาต่ออายุ ด้วยความเชื่อที่ว่าคนที่ทำพิธีสืบชะตานั้นจะมีอายุมันขวัญขึ้น หายเจ็บป่วย แคล้วคลาดจากภัยอันตราย เคราะห์กรรมที่จากหนังกอาจถึงแก่ชีวิตก็จะบรรเทาเบาบางลงไป จะทำให้มีอายุยืนยาว

4.4.5.6 การสะเดาะเคราะห์ หรือส่งเคราะห์

การสะเดาะเคราะห์หรือการส่งเคราะห์เป็นพิธีกรรมที่จะทำให้หมดเคราะห์กรรม มีแต่ความโชคดี ชีวิตมีความสุข ในทุกปีช่วงหลังสงกรานต์ผู้เฒ่าผู้แก่หรือพ่อแม่จะต้องไปดูหนังสือที่หมอเมื่อให้กับทุกคนในครอบครัว แล้วทำพิธีสะเดาะเคราะห์ให้กับทุกคน โดยปกติหากใครในครอบครัวเจ็บป่วย หรือประสบอุบัติเหตุเล็ก ๆ น้อย ๆ ก็จะถือว่าเป็นผู้มีเคราะห์กรรม ก็ต้องทำการสะเดาะเคราะห์ หรือส่งเคราะห์ อากาศเจ็บป่วยก็จะหายไป

4.4.5.7 การอ่องขวัญ (เรียกขวัญ)

การอ่องขวัญ คือ พิธีกรรมเพื่อเป็นการสร้างขวัญและกำลังใจให้กับคนในครอบครัว จะทำต่อเมื่อลูกหลานหรือสมาชิกในครอบครัว เดินทางไปทำงานหรือย้ายไปอยู่ต่างถิ่นชั่วคราว เมื่อกลับมาบ้านมาเรือนแล้วก็ต้องเรียกขวัญ เพราะเชื่อว่าขวัญของลูกหลานหรือสมาชิกในครอบครัวที่กลับมาบ้านแล้วนั้น ไปติดอยู่ที่ที่ที่จากมา นอกจากนี้การอ่องขวัญสามารถทำได้ในโอกาสที่ได้ตำแหน่งงานใหม่ สอบได้งานข้าราชการ หรือในยามเจ็บป่วย ขาดขวัญกำลังใจ เป็นต้น กล่าวได้ว่า พิธีกรรมอ่องขวัญเป็นพิธีการแสดงความยินดี การให้กำลังใจ การแสดงความห่วงใย

พิธีกรรมดังกล่าวนี้ทำได้ตลอดทั้งปี ตามแต่สะดวก ถือเป็นพิธีกรรมสำคัญและคนในชุมชนโดยเฉพาะคนเฒ่าคนแก่จะมาร่วมงาน ผู้เกี่ยวข้องให้กับผู้ที่เข้าพิธี อวยพร และหลังจากเสร็จพิธีแล้วก็จะทานอาหารร่วมกัน ถือเป็นงานเลี้ยงขนาดย่อม ๆ ในชุมชน

4.6 ลักษณะทางเศรษฐกิจ

ด้วยวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับลักษณะสภาพภูมิประเทศซึ่งเป็นที่ราบเชิงเขาประกอบด้วยมีแหล่งที่น้ำอุดมสมบูรณ์ เหมาะแก่การทำเกษตร อาชีพที่สำคัญของชุมชนคือการทำเกษตรถือว่าเป็นอาชีพหลักของชุมชนนี้ นอกจากนี้หมู่บ้านตองกายเท่านั้นที่มีอาชีพกสิกรรมไม้ที่ได้รับการสืบทอดมาตั้งแต่บรรพบุรุษ แต่ถึงอย่างไรอาชีพเกษตรกรรมก็ยังเป็นอาชีพที่ทำกันมากที่สุด จากการบอกเล่าของ พ่อปิ่น เจริญศรี บอกว่า แต่ก่อนครอบครัวหนึ่งจะมีที่นาไว้ในครอบครัวอย่างน้อย 10 ไร่ การทำนาจะทำ 2 ครั้งต่อปี โดยทำนาแบบอาศัยน้ำฝนและอาศัยน้ำจากน้ำแม่ท่าช้าง ซึ่งบางครั้งน้ำที่ใช้ในการทำนามีไม่เพียงพอ ข้าวที่ได้จากการทำนาจะเก็บไว้เพื่อบริโภคในครัวเรือนแบ่งปันให้ในหมู่บ้านหรือญาติที่มาช่วยทำนา หากมีเหลือก็จะขาย หลังจากฤดูทำนาก็ทำไร่ทำสวน เช่น ปลูกกล้วย เหลือง ถั่วลิสง ใบบายสูบ ทำสวนพริก หอม กระเทียม ข้าวโพด ส่งผลให้รายได้นั้นส่วนใหญ่มาจากการทำการเกษตร

ต่อมาในปี 2508 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันพระองค์ทรงห่วงใยในความเดือดร้อนของราษฎร โดยเฉพาะเกษตรกร จึงได้มีโครงการในพระราชดำริขุดคลองส่งน้ำชลประทานเพื่อกระจายน้ำจากน้ำแม่แดงลงมายังพื้นที่เกษตรกรรม ชุมชนทั้ง 4 หมู่บ้านก็ได้รับพระมหากรุณาธิคุณดังกล่าว โดยได้มีการขุดคลองชลประทานผันน้ำจากน้ำแม่แดง ผ่านอำเภอแม่แตง อำเภอแมริม อำเภอเมือง อำเภอหางดง ไปสิ้นสุดที่อำเภอสันป่าตอง โดยคลองชลประทานดังกล่าวได้ตัดผ่านหมู่บ้านตองกายและหนองควายทางด้านทิศตะวันออกของหมู่บ้าน ทำให้ชาวบ้านละแวกนั้นได้มีน้ำใช้เพื่อการเกษตรอย่างพอเพียง และได้อาศัยคันคลองชลประทานเป็นถนนเพื่อใช้ในการติดต่อกับหมู่บ้านอื่น ๆ ได้สะดวก

จากการขาดคลองส่งน้ำชลประทานแม่แดง - หางคงในครั้งนั้นทำให้ชุมชนเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงเรื่อยมาจนราวปี 2516 ขณะที่ จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ท่านมีเจตนารมณ์อยากที่จะเห็นชาวบ้านกินดีอยู่ดี ดังคำขวัญในสมัยนั้นที่ว่า “น้ำไหล ไฟสว่าง ทางดี มีเงิน ” จึงได้มีแนวคิดจัดตั้งธนาคารเพื่อการเกษตรขึ้น เปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้กู้ยืมเงินเพื่อนำไปประกอบอาชีพ พอปีน บอกว่าสมัยนั้นตนเองก็ได้กู้เงินมาจำนวน 1,000 บาท เอาไปซื้อหมู 2 ตัว ตัวละ 150 บาท และที่เหลืออีก 700 บาท เป็นค่าอาหารหมู หลังจากเลี้ยงได้สัก 6 เดือนก็นำไปขายเอาเงินไปใช้หนี้ เลี้ยงครั้งที่สองถึงจะได้กำไร หรือไม่อย่างนั้นก็ซื้ออาหารหมูนิดหน่อย นอกนั้นก็ใช้เศษอาหาร หรือเกลบจากโรงสีข้าว ก็จะทำให้เหลือกำไรเยอะขึ้น ส่งผลให้ชาวบ้านได้มีรายได้นอกเหนือจากการทำการเกษตร ทำให้ชาวบ้านมีรายได้เพิ่มขึ้น และช่วงระยะเวลาที่ไม่ห่างกันมากนักประมาณปี 2518 กรมป่าไม้ได้เข้ามาจัดตั้งสถานีการเกษตรบริเวณด้านทิศตะวันตกของชุมชน ตัดเขตอุทยานสุเทพ - ปุย ในช่วงนั้นเองชาวบ้านในละแวกนั้นประมาณร้อยละ 10 ได้มีโอกาสได้เข้าไปทำงานในสถานีการเกษตร ขณะที่ชาวบ้านมีโอกาสทำงานมากขึ้น ถนนหนทางก็ได้ถูกพัฒนาตามจากถนนคลองชลประทานที่เคยเป็นลูกรังที่พอให้รถยนต์สวนทางกันได้ก็พัฒนาให้เป็นถนนลาดยาง ขณะเดียวกันถนนครุฑบุญญสิงห์ ก็ได้ถูกสร้างขึ้นเพื่อเชื่อมต่อกับทางสาย 108 (เชียงใหม่ - ฮอด) ณ. หมู่บ้านเวีร์ดคลับแลนด์และตัดผ่านหมู่บ้านตองกายเหนือในปัจจุบันทางด้านทิศเหนือเพื่อมุ่งตรงเข้าสู่สถานีการเกษตรเป็นระยะทางประมาณ 4 กิโลเมตร

การพัฒนาที่เกิดขึ้นตลอดเวลามาจนถึงในช่วงท่าน ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี ชัชชาติ ชูณหะวัณ ที่มีนโยบายเปลี่ยนสนามรบ เป็นสนามการค้า ทำให้เศรษฐกิจดีขึ้นอย่างเห็นได้ชัดเจน ส่งผลให้ช่วงนั้นที่ดินมีราคาสูงขึ้นชาวบ้านเริ่มขายที่ดินให้กับนายทุนเพื่อสร้างเป็นบ้านจัดสรร อาทิ หมู่บ้านตาลฟ้า หมู่บ้านในฝัน หมู่บ้านเวีร์ดคลับแลนด์ ฯ ประกอบกับแหล่งน้ำแม่ตาช้างที่เคยอุดมสมบูรณ์เริ่มลดลงส่วนหนึ่งมาจากการที่แหล่งท่องเที่ยวและรีสอร์ท หลายแห่ง เช่น สวนบัวรีสอร์ท เบลล์วิลล่า กฤษดาซอย ได้มีการกักน้ำเพื่อใช้อุปโภคบริโภค ยิ่งเป็นแรงผลักดันทำให้ชาวบ้านขายที่ดินเพิ่มมากขึ้นเพราะน้ำไม่เพียงพอกับการทำการเกษตรซึ่งสังเกตเห็นได้ในปัจจุบันแทบจะมีที่นาเหลือให้เห็นไม่มากนักแบ่ง 5 ส่วน เหลือไม่ถึง 1 ส่วน (สัมภาระ ฝ่อน้อยสม แดงเรือน) ส่งผลให้ระยะหลังชาวบ้านเริ่มหันไปประกอบอาชีพค้าขายและรับจ้างทั่วไปกันมากขึ้น และเริ่มให้ความสนใจทำการเกษตร โดยเฉพาะการทำนาทดลองอย่างชัดเจนเนื่องจากต้นทุนในการทำนาสูงซึ่งแตกต่างจากเมื่อก่อนที่เวลาทำนาจะมีการเอามือเอารัน เป็นกันการแลกแรงงานต่อแรงงาน แต่ปัจจุบันแรงงานจะถูกแลกด้วยเงิน นอกจากนั้นเทคโนโลยีในการผลิตเปลี่ยนไป อย่างเช่น การไถ่นาที่ในอดีตเคยใช้แรงงานสัตว์เช่น วัว ควาย มาเป็นรถไถนา ประกอบกับในปัจจุบันชาวบ้านได้ขายที่นาไปจำนวน

มากทำให้การทำงาน แต่การทำสวนทำไร่ก็ยังมิให้เห็นอยู่บ้าง แต่ก็มีจำนวนน้อย เมื่อเทียบกับในอดีต แต่อาชีพที่สำคัญที่ยังทำกันอยู่ในปัจจุบันได้แก่

รับจ้างทั่วไป

อาชีพรับจ้าง ถือได้ว่าเป็นอาชีพที่ทำกันมากที่สุดในปัจจุบันนับแต่ชาวบ้านได้ขายพื้นที่ทำการเกษตร ประกอบความไม่พอเพียงของน้ำในการทำเกษตรกรรม ทำให้ชาวบ้านหันมาประกอบอาชีพรับจ้างเพื่อเลี้ยงปากเลี้ยงท้องรวมถึงเป็นรายได้เพื่อนำมาจุนเจือในครอบครัว

การรับจ้างมีทั้งภายในและภายนอกชุมชน ชาวบ้านมักนิยมออกไปรับจ้างภายนอกชุมชน เช่น งานก่อสร้าง พนักงานบริษัท เพราะรายได้มากกว่าและมีความมั่นคงกว่า แต่ถึงอย่างไรก็ตามก็ยังมีอีกส่วนหนึ่งที่รับจ้างภายในชุมชน เช่น รับจ้างถางหญ้า ทาสีบ้าน ถึงแม้รายได้ดังกล่าวจะได้น้อยและไม่มีความแน่นอน ยกเว้นหมู่บ้านตองกายและตองกายเหนือ ที่พบว่านิยมทำงานภายในชุมชนมากกว่าเนื่องจากรายได้ที่ได้จากการรับจ้างไม่ถึงได้มากกว่าอาชีพอื่น

การกลึงไม้

การกลึงไม้ ทำกันมากที่สุดคือ หมู่บ้านตองกายและตองกายเหนือ ซึ่งเป็นอาชีพที่ทำรายได้ในกับชาวบ้านมากที่สุดในปัจจุบันและมีแนวโน้มมากขึ้นในอนาคต อดีตการกลึงไม้เป็นการกลึงไม้สักเพราะมีมากในชุมชน และจะทำหลังจากว่างเว้นจากการทำนา โดยใช้แรงงานคนและอุปกรณ์ที่ใช้ในการกลึง ชาวบ้านเรียกว่า ควน กว่าจะได้งานแต่ละชิ้นจะใช้เวลาอย่างน้อย 1 วัน การกลึงไม้ส่วนใหญ่จะเป็นภาชนะ ข้าวของเครื่องใช้ภายในครัวเรือน เช่น ถ้วย ชาม โถก เมื่อเสร็จจากฤดูกาลทำนาชาวบ้านจะนำวัว ควาย ไปเลี้ยงไว้ในป่า พร้อมกันนั้นก็เข้าไปกลึงไม้ ในการเข้าป่าไปกลึงไม้ครั้งหนึ่งจะใช้เวลาตั้งแต่ 1 – 3 เดือน เมื่อกลึงไม้เสร็จก็จะหาบออกมาเพื่อนำมาเป็นเครื่องใช้ในครัวเรือน และเพื่อจำหน่ายโดยมีผู้มารับซื้อภายในชุมชนหรือไม่ชาวบ้านก็จะนำไปขายในตัวเมืองเชียงใหม่

ปัจจุบันการกลึงไม้ได้เปลี่ยนแปลงไปจากการที่เคยผลิตเพื่อใช้ในครัวเรือนได้ปรับเปลี่ยนไปทำเป็นเชิงธุรกิจและไม้ที่กลึงเป็น ไม้ระมั่งที่สั่งมาจากภายนอกชุมชนจากการสอบถามจะมีผู้นำมาขายให้ไม่ว่าจะเป็นจาก สุพรรณบุรีบ้าง สุโขทัยบ้าง เพราะไม้สักเริ่มหายาก ประกอบกับมีราคาแพง ส่วนอุปกรณ์ที่ใช้ได้เปลี่ยนเป็นเครื่องจักรทำให้ผลิตได้มากต่อวันอย่างน้อย 10 ชิ้นทำให้อาชีพหลักของหมู่บ้านตองกายและตองกายเหนือคือการกลึงไม้ ประมาณร้อยละ 80 ของชาวบ้าน และสร้างรายได้ประมาณวันละ 700 – 1,000 บาท แล้วแต่ความถนัดและความขยัน

การเก็บของป่า

ชาวบ้านประมาณร้อยละ 30 พึ่งพิงผืนป่าที่อยู่ติดกับหมู่บ้าน ในแง่ของแหล่งอาหาร แหล่งสร้างรายได้ การเก็บของป่านอกจากจะนำมาบริโภคแล้วยังนำมาขายให้เพื่อนบ้าน สร้างรายได้ประมาณ 5,000 – 10,000 บาทต่อปี ความคุ้นเคยกับผืนป่ามาตั้งแต่ในอดีตทำให้ชาวบ้านสามารถเข้าไปหาของป่าในแต่ละช่วงนั้นมีความแตกต่างกัน การเก็บไข่มดแดง ใบตองตึง ไข่จั่น ต้องเข้าไปเก็บในช่วง เดือน มกราคม ถึง มีนาคม ในช่วงเดือน เมษายน ถึง พฤษภาคม จะเป็น ผักหวาน ผักหนาม ดอกหอมฮอก เห็ดลม ส่วนการเก็บ เห็ดถอบ เห็ดใบ เห็ดถ่าน เห็ดดิน เห็ดหล่ม จะอยู่ในช่วงตั้งแต่ มิถุนายน ถึง ตุลาคม ในการเก็บหรือหาของป่าสามารถทำได้ตลอดปี

การทำเกษตร

การทำเกษตร ก็ยังคงมีหลงเหลือให้เห็นอยู่บ้าง ซึ่งที่ใช้ในการทำเกษตรได้ลดน้อยลงเหลือเพียง 1 ใน 5 ส่วนเท่านั้นของพื้นที่ทำกินเมื่อเทียบกับในอดีต อาชีพเกษตรในปัจจุบันจะเป็นลักษณะของการทำสวน มากกว่าทำนา เช่น สวนลำไย สวนที่มีการปลูกผสมผสานมีทั้งลำไย มะม่วง มะขาม กล้วย เป็นต้น ส่วนการทำนาจะมีเพียงไม่ถึง 10 รายที่คงทำกันอยู่ แต่ก็ยังเป็นลักษณะของการจ้างแรงงานเป็นส่วนใหญ่

อาชีพค้าขาย

การค้าขายของชุมชนในอดีตจะเป็นการค้าขายพืชผลทางการเกษตรเช่น ถั่วเหลือง ใบยาสูบ ข้าว เป็นต้น การขายของป่า และผลิตภัณฑ์ที่ได้จากการกลิ้งไม้ แต่ปัจจุบันการค้าขายได้เปลี่ยนแปลงไป การค้าขายพืชผลทางการเกษตร และการขายของป่าเริ่มลดลง เนื่องจากที่ทำการเกษตรมีน้อยและการเข้าไปหาของป่ามีข้อจำกัดมากขึ้น ดังนั้นการค้าขายของชุมชนจึงมีลักษณะที่เปลี่ยนแปลงไป มีร้านขายของชำจำนวนมากหลายแหล่งในชุมชน มีการจำหน่ายทั้ง เครื่องอุปโภคบริโภค อาหารสด อาหารปรุงสำเร็จพร้อมรับประทาน จำหน่ายอาหาร รวมถึงปืมน้ำมันอีกจำนวน 1 แห่ง ตั้งอยู่ในหมู่บ้านฟ่อน นอกจากนั้นยังพบว่ายังมีร้านจำหน่ายผลิตภัณฑ์ที่ได้จากการกลิ้งประมาณ 2 – 3 ร้านในบ้านตองกายและตองกายเหนือ

จากที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ว่าอาชีพภายในชุมชนนั้นมีความหลากหลาย ทั้งนี้ในการประกอบอาชีพขึ้นอยู่กับความรู้ ความสามารถของคนที่มียู่ รวมถึงรายได้ก็ยังเป็นตัวแปรสำคัญที่ทำให้คนภายในชุมชนต้องต่อสู้ดิ้นรน นอกจากอาชีพที่กล่าวมาแล้วก็ยังพบว่ารับราชการ ก็เป็นยังเป็นอีกอาชีพหนึ่งของคนภายในชุมชน ทั้ง 4 หมู่บ้าน อีกด้วย

4.7 ชุมชนในการกระแสนของการเปลี่ยนแปลง

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนทั้งสี่หมู่บ้านสามารถอธิบายสาระสำคัญโดยพิจารณาผ่านปรากฏการณ์บริบททางสังคม ได้ดังนี้

4.7.1 การพึ่งพาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติของคนในชุมชน

4.7.1.1 การพึ่งพาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำ

แหล่งน้ำที่สำคัญของชุมชนทั้งสี่หมู่บ้านคือแม่น้ำตาช้างในอดีตใช้มีอาชีพหลักคือการเกษตรกรรม โดยทำการปลูกข้าวเป็นหลัก ในการปลูกข้าวนี้อาศัยน้ำจากน้ำแม่ตาช้างด้วยระบบเหมืองฝายของชาวบ้านเอง ช่วยกันพัฒนาระบบเหมืองฝายในฐานะที่เหมืองฝายเป็นของหน้าหมู่บ้าน มีแก้มือแก่งฝายทำหน้าที่เป็นผู้นำในการจัดการน้ำ โดยมีพิธีกรรมความเชื่อเป็นตัวกำหนดหน้าที่ของสมาชิกผู้ใช้น้ำ โดยในแต่ละปีสมาชิกผู้ใช้น้ำจะต้องร่วมกันพัฒนาปรับปรุงระบบเหมืองฝายทุกปีก่อนฤดูกลทอานา หากใครไม่ไปร่วมจะถูกปรับใหม่ ดังนั้นการไปร้องเหมือง (ขุดลอกเหมืองฝาย) แต่ครั้งหากครอบครัวใดไม่สามารถไปร่วมได้ก็ต้องเสียค่าปรับ หรือไม่ก็ต้องจ้างคนไปแทน และนอกจากนี้หน้าที่ของสมาชิกเหมืองฝายเมื่อเริ่มเข้าฤดูกลทอานา ต้องร่วมกันเลี้ยงผีขุนน้ำ ซึ่งอยู่ในป่าต้นน้ำแม่ตาช้าง เพื่อให้ผีหรือสิ่งศักดิ์ที่เป็นเจ้าของน้ำปกป้องรักษาและทำให้ได้ข้าวพอกินทั้งปี ด้วยความเชื่อที่ว่าธรรมชาติหรือทรัพยากรทุกอย่างมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ปกปักรักษาอยู่ และในขณะเดียวกันก็มีข้อห้ามไม่ให้มีการตัดไม้ทำลายป่าบริเวณขุนน้ำ มิเช่นนั้นผู้ที่ฝ่าฝืนจะต้องมีอันเป็นไป ซึ่งความเชื่อดังกล่าวนี้ก็คือการจัดการป่าต้นน้ำด้วยการอนุรักษ์เพื่อให้มีน้ำเพียงพอต่อการทำการเกษตรและการอุปโภคบริโภคตนเอง ในอดีตชาวบ้านคงเคยสามารถจัดการน้ำเพื่อการเกษตรได้ด้วยระบบการจัดการของชุมชนเอง แบบกรรมสิทธิ์ร่วมกัน หรือที่เรียกว่า ของหน้าหมู่บ้าน ความอุดมสมบูรณ์ของน้ำทำบริเวณลุ่มน้ำแม่เหิยะในอดีตนั้นนับว่ามีสูงมาก สิ่งบ่งบอกอันหนึ่งที่สำคัญคือ ผลผลิตข้าวในแต่ละปีของชาวบ้านนั้น ได้ขายเป็นรายได้ ทุกปีจะมีพ่อค้าข้าวเข้ามาหาซื้อข้าวจำนวนมาก และหลงข้าว (ยุ่งนางข้าว) ที่ชาวบ้านสร้างไว้มีขนาดใหญ่เกือบเท่าตัวบ้านและเป็นไม้ยอดคดงทนแข็งแรงมาก นับว่าเป็นอีกอย่างหนึ่งที่สามารถชี้ให้เห็นว่าชุมชนทั้งสี่หมู่บ้านมีความอุดมสมบูรณ์อย่างมาก

ภายหลังเมื่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจของประเทศมีความก้าวหน้ามากขึ้น โดยเฉพาะเมืองเชียงใหม่ที่เป็นศูนย์กลางของภาคเหนือและเป็นเมืองท่องเที่ยว การพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจจึงเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว ที่หมู่บ้านตองกายซึ่งถือว่าเป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ใกล้เมือง เมื่อเมืองมีการขยายตัวจึงเกิดการปลูกสร้างสิ่งปลูกสร้างต่าง ๆ ตามมา โดยเฉพาะหมู่บ้านจัดสรรที่เป็นที่นิยมของคนสมัยใหม่ ที่นาของชาวบ้านในเขตอำเภอหางดงเกือบทั้งหมดจึงกลายเป็นพื้นที่ปลูก

สร้างบ้านจัดสรรไปในที่สุด ชุมชนทั้งสี่หมู่บ้านก็เป็นชุมชนอีกแห่งหนึ่งที่มีนายทุนให้ความสนใจเข้ามาจำนวนมากซื้อที่เพื่อสร้างหมู่บ้านจัดสรร ประกอบกับปัจจุบันบริเวณดังกล่าวนี้ กำลังจะมีโครงการพัฒนาต่าง ๆ เกิดขึ้นมากมาย อันจะนำมาซึ่งความเจริญทางด้านเศรษฐกิจ เช่น โครงการสวนสัตว์กลางคืน เป็นต้น ดังนั้นราคาที่ดินจึงเพิ่มสูงขึ้นมาก

ชุมชนทั้งสี่หมู่บ้านในยุคที่หมู่บ้านจัดสรรเข้ามานั้น ได้ทยอยขายที่นาไปเรื่อย ๆ หลายครอบครัวพยายามจะยื่นหัดเพื่อเก็บที่ดินไว้ทำการเกษตรต่อไป แต่ก็ไม่สามารถทำได้ เนื่องจากที่ดินของคนอื่น ๆ ขายไปจนหมด ศักยภาพในการนำน้ำจากแม่น้ำแม่ตาช้างมาใช้จึงหมดไป กล่าวคือ ในระบบเหมืองฝายของชาวบ้านนั้นเป็นระบบแบบของหน้าหมู่บ้าน ต้องอาศัยกำลังคนจำนวนมากในการจัดการเหมืองฝาย ที่เคยมีอยู่นับพันคน ลดลงเหลือเพียงไม่กี่คน ความสามารถที่จะนำน้ำมาใช้ในระบบการเกษตรจึงไม่สามารถทำได้ หากต้องใช้ระบบอื่น เช่น การชลประทานของราชการ หรือการจ้างคนต้นทุนก็จะสูงมาก ไม่คุ้มค่าในการทำการเกษตรต่อไป ครอบครัวที่ตั้งใจจะรักษาที่ดินไม่ต้องการขายให้นายทุนจึงต้องล้มเลิกไป และยอมขายในที่สุด หลายครอบครัวได้นำเงินที่ได้รับจากการขายที่ดินดังกล่าวไปซื้อที่นาไว้ในเขตอำเภออื่น เช่น สันป่าตอง แล้วให้ชาวนาบริเวณนั้นทำนาค้าเก็บ (แบ่งผลผลิตคนละครึ่ง) เพื่อให้ได้ข้าวกินในแต่ละปี แม้ว่าจะไม่พอกินแต่ก็ยังดีกว่าซื้อกินตลอดทั้งปี หากจะเดินทางไปทำนาด้วยตนเองที่อำเภอสันป่าตองก็เป็นการไม่สะดวก ต้องใช้ต้นทุนสูง ทั้งค่าเดินทาง ค่าใช้จ่ายในการทำนาในต่างถิ่นซึ่งสูงกว่าทำอยู่กับบ้านตัวเอง หลายครอบครัวได้นำเงินจากการขายที่ดินไปสร้างบ้าน ซื้อเครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ หลายครอบครัวเงินหมด และปัจจุบัน ไม่มีที่ดินทำกินต้องรับจ้างหรือไม่มีที่ยึดการกลิ้งไม้เป็นอาชีพหลัก

4.7.1.2 การพึ่งพาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้

ในอดีตป่าไม้มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านในแง่ของปัจจัยสี่และมีความสำคัญทางสังคมวัฒนธรรมด้วย กล่าวคือชาวบ้านได้อาศัยการเก็บหาอาหารจากป่าทางทิศตะวันตกของหมู่บ้าน ที่ชาวบ้านเรียกว่าแพะ (เขตพื้นที่อุทยานแห่งชาติสุเทพ-ปุยในปัจจุบัน) ไม่ว่าจะเป็น เห็ด หน่อ ไม้ ผักต่าง ๆ รวมทั้งสัตว์และแมลงต่าง ๆ ต่างก็มีอยู่จำนวนมาก ทุกฤดูกาลชาวบ้านได้เข้าไปเก็บหาอาหารป่ามาเพื่อการดำรงชีวิต การใช้ประโยชน์จากป่าในลักษณะของเนื้อไม้ก็มีอยู่หลายรูปแบบ ไม่ว่าจะเป็น ฟืน ไม้เผาถ่าน เครื่องใช้ไม้สอยต่าง ๆ จนกระทั่งถึงการนำไม้มาปลูกสร้างที่อยู่อาศัย วัสดุอาคารและของหน้าหมู่บ้านอื่น ๆ เช่น เสาไฟฟ้า ไม้สำหรับตีเหมืองฝาย เป็นต้น นอกจากนี้ ป่าแพะยังเป็นแหล่งยาสมุนไพรที่สำคัญแหล่งหนึ่งของหมอชาซึ่งมีบทบาทสำคัญในการรักษาโรคภัยไข้เจ็บให้กับชาวบ้านในอดีต

พื้นที่ป่าส่วนหนึ่งชาวบ้านได้กินไว้เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านเรียกว่า ดงปู่เฒ่า ซึ่งเป็นที่สิงสถิตของปู่เฒ่าเฒ่าตามความเชื่อของชาวบ้าน ที่ทุกปีในเดือนเก้าจะต้องทำการบวงสรวงเป็นพิธีกรรมที่ยิ่งใหญ่และสำคัญมาก ดงปู่เฒ่านี้จึงเป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านหวงห้ามไม่ให้มีการบุกรุก และชาวบ้านเชื่อว่าหากไม่ทำการบวงสรวงปู่เฒ่าเฒ่าทุกปี จะเกิดเหตุร้ายกับคนในชุมชน ที่ต้องมีการเจ็บไข้ได้ป่วย หรือล้มตาย

นับว่าในอดีตชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์จากป่าไม้ร่วมกันในฐานะที่เป็นของหน้าหมู่บ้าน และมีพิธีกรรมความเชื่อเป็นตัวกำกับพฤติกรรมหรือวิถีปฏิบัติร่วมกัน เพื่อให้การใช้ทรัพยากรป่าไม้เกิดความยั่งยืน การใช้ทรัพยากรป่าไม้ของชาวบ้านถือว่ามีความเป็นอิสระของชุมชนภายใต้กฎเกณฑ์ร่วมกันของคนในชุมชน โดยไม่ต้องขึ้นอยู่กับกฎเกณฑ์หรือการกำหนดจากภายนอกชุมชนแต่อย่างใด แต่ภายหลังเมื่อกระแสการอนุรักษ์ด้วยการกันเขตอุทยานแห่งชาติขึ้น เพื่อกำหนดเป็นพื้นที่หวงห้ามไม่ให้มีการทำลาย พื้นที่ป่าของหมู่บ้านตองกลายเป็นส่วนหนึ่งที่ถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่อุทยานแห่งชาติสุเทพ-ปุย ส่วนหนึ่งถูกประกาศเป็นเขตป่าสงวนซึ่งมีกฎเกณฑ์ที่กำหนดโดยภาครัฐที่เคร่งครัดอย่างยิ่ง ป่าเฒ่าของชาวบ้านจึงถูกจำกัดรูปแบบการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ที่เปลี่ยนไป ชาวบ้านไม่สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าไม้ภายใต้กฎเกณฑ์ของชุมชนดังที่เคยเป็นมาในอดีตได้อีกต่อไป แต่การกำหนดเป็นพื้นที่อนุรักษ์ดังกล่าวชาวบ้านก็ได้ใช้ประโยชน์อยู่บ้างตามกฎเกณฑ์ของรัฐ เช่น การเก็บหาของป่าจำพวกพืชและแมลง การหาฟืน หลังจากนั้นพื้นที่ป่าเฒ่าส่วนหนึ่งได้ถูกปรับปรุงเป็นพื้นที่สวนป่าวรรณคดี ที่รวบรวมพันธุ์ไม้ในวรรณคดีหรือพันธุ์ไม้ท้องถิ่นของไทยชนิดต่าง ๆ ไว้ โดยพันธุ์ไม้ธรรมชาติที่ขึ้นอยู่ก่อนแล้วส่วนหนึ่งได้ถูกตัดและปลูกไม้ดังกล่าวแทน สร้างความอึดอัดคับข้องใจให้กับชาวบ้านเป็นอันมาก ที่ทำไมทางการได้รณรงค์ให้ชาวบ้านช่วยกันอนุรักษ์ต้นไม้ แม้แต่ชาวบ้านนำกิ่งไม้เพียงเล็กน้อยมาทำฟืน บางครั้งก็ถูกจับฐานตัดไม้ทำลายป่า การใช้ประโยชน์จากป่าของชาวบ้านถูกจำกัดให้แคบลงไปอีก มีความยากลำบากมากขึ้น แต่การเข้าออกพื้นที่ดังกล่าวชาวบ้านยังคงเข้าออกได้ตามต้องการ ชาวบ้านส่วนใหญ่ใช้เป็นเส้นทางไปไร่ไปสวน เช่น สวนลำไย มะม่วง มะขาม เป็นต้น

4.7.2 การรวมกลุ่มของคนในชุมชน

การก่อรูปของความสัมพันธ์และการรวมกลุ่มของคนในชุมชนเริ่มจากระบบครอบครัวและเครือญาติ ที่เชื่อมโยงกันทางสายโลหิต ระบบการแต่งงาน ระบบผีปู่ย่าเดียวกัน การสืบความสัมพันธ์ผ่านทาง การนับถือผีปู่ย่าเดียวกัน ถือว่าเป็นหน่วยของการรวมหมู่พื้นฐานก็คือ กลุ่มที่นับถือผีปู่ย่าเดียวกันซึ่งเป็นการสืบเชื้อสายมาจากญาติฝ่ายแม่ การรวมกลุ่มในระดับหมู่บ้านก็จะแสดงออกด้วยการนับถือผีเสื้อบ้านเดียวกัน ซึ่งจะมีอำนาจครอบคลุมพื้นที่ของบ้าน และคุ้มครองสมาชิกของบ้าน ผีเสื้อบ้านจะไม่เกี่ยวข้องกับผีปู่ย่า แต่ทุกตระกูลในบ้านจะนับผีเสื้อบ้าน เชื่อกันว่าผีเสื้อบ้านบางแห่งก็เป็นผีของบ้านตระกูลแรก บางแห่งก็เป็นผีเจ้านาย กล่าวคือ ผีของบุคคลสำคัญในตำนานของเมืองต่างๆ ซึ่งบางครั้งทำให้สามารถเชื่อมโยงบ้านเข้ากับเมืองที่นับถือผีเจ้านายร่วมกัน แสดงว่าแม้ในความเชื่อ บ้านก็ไม่ใช่หน่วยชุมชน โดดเดี่ยว หากมีความสัมพันธ์กับรัฐ นอกจากนั้น ยังมีการนับถือผีฝ่าย ที่เป็นศูนย์รวมของกลุ่มที่ร่วมกันจัดการเกี่ยวกับชลประทาน ซึ่งระดับของความสัมพันธ์ที่บางครั้งอาจไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะในเขตหมู่บ้าน ผีฝ่ายบางแห่งจะควบคุมดูแลความอุดมสมบูรณ์ ของพื้นที่หลายหมู่บ้าน ได้ ขึ้นอยู่กับบริเวณพื้นที่รับน้ำ

การรวมกลุ่มด้านพิธีกรรม จะมีทั้งระดับครอบครัว เครือญาติและหมู่บ้าน โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่วัด และในช่วงเวลาต่างๆ ของชีวิต การประกอบด้วย พิธีระดับชุมชน ส่วนพิธีในครอบครัว และญาติ ก็คือ พิธีบวชพระ บวชลูกแก้ว พิธีสืบชะตา ทานกัวยสลาก งานปอยหลวง ซึ่งจะมีการบอกบุญกันอย่างกว้างขวาง พิธีกรรมต่างๆ ที่กล่าวมาปัจจุบันนี้เปลี่ยนไปจากการร่วมกันทำในชุมชนมาอยู่ที่ครัวเรือนมากขึ้น

การรวมกลุ่มในการดูแลรักษาของหน้าหมู่บ้านในหมู่บ้าน ซึ่งของหน้าหมู่บ้านในหมู่บ้านมีหลายอย่าง ตั้งแต่ วัด ป่าช้า โรงเรียน เหมืองฝาย จนถึงป่า ปัจจุบันเปลี่ยนมาเรียกว่า ที่สาธารณะของหมู่บ้าน ของหน้าหมู่บ้านถือเป็นมรดกตกทอดของปู่ย่าตายาย ที่ชาวบ้านจะต้องร่วมกันรักษาและจัดการใช้ประโยชน์ ตามกฎเกณฑ์และประเพณีของชุมชนที่ตกลงกัน ซึ่งจะเน้นหลักประโยชน์ส่วนรวมและความเป็นธรรม กฎเกณฑ์บางอย่างที่ใช้มานานก็อาจตกผลึกเป็นความเชื่อ ที่เรียกว่า “ซิด” เป็นการห้ามละเมิดต่อสิ่งที่ชุมชนถือว่าสำคัญ และเป็นของส่วนรวม เช่น ห้ามบ่อน้ำ หรือน้ำเหมือง ใครละเมิดถือว่า ซิด ทำให้สิ่งไม่เป็นมงคลแก่ผู้นั้น สำหรับกรณีป่าหน้าหมู่บ้าน หรือป่าของหมู่บ้าน จะเป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านช่วยกันดูแลและใช้ประโยชน์ เช่น เป็นต้นน้ำ หรือเก็บของป่า เป็นต้น พื้นที่เช่นในอดีตไม่มีเขตแน่นอนแต่ปัจจุบันเริ่มมีการกำหนดขอบเขตเพื่อป้องกันการบุกรุกจากคนภายนอก หลายหมู่บ้านได้ร่วมกันต่อต้านผู้บุกรุกที่เข้ามาตัดไม้หรือทำสัมปทานไม้ บางครั้งชาวบ้านจะเรียกป่าหน้าหมู่บ้านว่าเป็นของรักของหวง ซึ่ให้เห็นประเพณีท้องถิ่นที่อนุญาตให้ผู้ดูแลรักษา

ได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน ไม่ใช่เป็นของสาธารณะที่เปิดให้คนทั่วไปใช้ ประเพณีในการรักษาป่าของหมู่บ้านก็เลิกไป เมื่อถูกคนอื่นครอบครอง ทำให้ขาดความรู้สึกมีส่วนร่วม

การรวมกลุ่ม และเครือข่าย ที่มองเห็นได้โดยผ่านบทบาทผู้นำ เช่น ผู้นำพิธีกรรม ปู่ อาจารย์ ตั้งข้าว แก้วผิ และแก้วฝาย ซึ่งจะสามารถระดมคนมาร่วมกันได้ในระดับต่างๆ แก้วผิจะระดมคนในตระกูลมาทำพิธี พ่อบ้านสามารถระดมชาวบ้านมาช่วยกันจับโจรขโมย แก้วฝายสามารถระดมลูกฝายมาช่วยกันดูแลและซ่อมแซมเหมืองฝาย เป็นต้น ในปัจจุบันองค์เหล่านี้ค่อยๆ หายไป ส่วนหนึ่งเป็นเพราะรัฐเข้าไปทำหน้าที่แทน ทำให้ชาวบ้านขาดการมีส่วนร่วมในการจัดการ ซึ่งถือว่าเป็นหลักการสำคัญของการทำงานรวมหมู่ อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านก็ได้สร้างสรรค์การรวมตัวเป็นองค์กรใหม่ๆ เพื่อร่วมกันจัดการกับปัญหาใหม่ๆ กลุ่มที่สำคัญในชุมชนได้แก่ คณะกรรมการหมู่บ้าน คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มหนุ่มสาว กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มอาสาสมัคร สาธารณสุข ทุกคนจะมีลักษณะของการทำงานตามหน้าที่ เช่น กลุ่มคณะกรรมการหมู่บ้านจะทำหน้าที่คิดวางแผนเพื่อพัฒนาหมู่บ้าน กลุ่มแม่บ้านเป็นตัวจักรสำคัญในการจัดทำอาหารในงานบุญ ประเพณีหน้าหมู่บ้านที่เกิดขึ้นภายในชุมชน ขณะที่กลุ่มผู้สูงอายุจะแกนนำในพิธีกรรมทางศาสนา และกลุ่มหนุ่มสาว เยาวชน ทั้งหลาย ทำหน้าที่เกี่ยวกับกิจกรรมสร้างสรรค์สังคม เช่น การออกกำลัง กีฬา ภายในหมู่บ้าน กิจกรรมของหมู่บ้านที่เกิดขึ้น เกิดจากความร่วมไม้ร่วมมือของคนในชุมชนเป็นอย่างดี

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

Copyright © by Chiang Mai University

All rights reserved